
Keho, mieli ja kieli

Antti Lepistö

Rauhan biologit

DARWINISMI SUOMALAISSA
YHTEISKUNNALLISESSA AJATTELUSSA
1970- JA 1980-LUVULLA

Minkälainen oli darwinismin asema suomalaisällymystön yhteiskunnallisessa ajattelussa ja arvomaailmassa kylmän sodan lopulla? Antti Lepistö analysoi keskusteluita ihmistologiasta ja sosiobiologiasta 1970- ja 1980-luvulla ja esittää, että darwinismi vaikutti suomalaisessa yhteiskunnallisessa ajattelussa ennen kaikkea ”biologisen pasifismin” muodossa. Yleisempää varsinkin 1970-luvulla oli kuitenkin vasemmistosuuntautunut ”biologismin” kritiikki, joka vähäteli biologisen evoluutiotutkimuksen merkitystä ihmistieteille tai jopa kielsi sen kokonaan.¹

Darwinilaisen evoluutioteorian yhteiskunnallisista ja poliittisista merkityksistä on väitelty jo sadanviidenkymmenen vuoden ajan. Yhteiskunnalliset ajattelijat, toimijat ja liikkeet ovat yhä uudestaan kiinnostuneet elämän kehityshistoriaa valaisseista uusimmista löydöistä ja teorioista, sillä tutkimuksen läpimurtojen on katsottu avavan näkymiä ihmisluonnon kaikkein perustavimpiin ominaisuuksiin. Löytöjen on uskottu myös valaisevan kysymystä ihmiselle parhaiten sovel-

tuvasta, ”luonnollisesta” yhteiskuntamuodosta. Darwinin *The Origin of Species* -teoksen (1859) jälkeisinä vuosina niin poliittinen oikeisto ja keskusta kuin vasemmistokin esittelivät omia käsityksiään biologisesta ihmisluonnosta ja sen ”edellyttämästä” yhteiskuntamuodosta, kapitalistisesta, sosialistisesta, hierarkkisesta, demokraattisesta, anarkistisesta, naisten hallitsemasta tai jostain muusta.²

---

1. Artikkelin pohjautuu pro gradu -tutkielmaani Antti Lepistö (2009) *Sodan ja rauhan biologit. Ihmisen väkivaltaisuus ja sodankäynnin syyt darwinilaisessa keskustelussa Yhdysvalloissa ja Suomessa 1960-luvulta 1980-luvulle*, Helsingin yliopisto, historian laitos sekä esitelmääni *Bourgeois biologism and progressive peace biology. The politics of evolution in Cold War Finland* Koneen säätiön järjestämässä seminaarissa *Evolutionary Perspectives in the Human Sciences* Turussa 22.5.2010.

2. Robert Bannister (1988) [1979] *Social Darwinism. Science and Myth in Anglo-American Social Thought*, Philadelphia: Temple University Press; Paul Crook (2007) *Darwin's Coat-Tails. Essays on Social Darwinism*. New York: Peter Lang; Mike Hawkins (1997) *Social Darwinism in European and American Thought, 1860–1945. Nature as Model and Nature as Threat*, Cambridge: Cambridge University Press; Mark Pittenger (1993) *American Socialists and Evolutionary Thought, 1870–1920*, Madison: The University of Wisconsin Press; David Stack (2002) *The First Darwinian Left. Socialism and Darwinism*. Cheltenham: New Clarion Press. Charles Darwinin tieteellisenä pääansiona oli sen osoittaminen, että kaikki eliölajit olivat kehittyneet yhteisestä kantamuodosta luonnonvalinnan ja seksuaalivalinnan prosessien kautta. 1800-luvulla darwinismi herätti myös paljon vastustusta, sillä ihmistä tai ainakaan hänen moraalisia kykyjään ei haluttu nähdä yksinomaan luonnollisten prosessien tuloksena.

Darwinismin vaikutusvalta laski 1900-luvun alussa usean vuosikymmenen ajan niin biologiassa kuin yhteiskuntatieteissä, mutta siitä huolimatta mahdollisuus käyttää evoluutio-oppia ideologisiin päämääriin kiinnosti jatkuvasti sivistyneistöä, muun muassa molempien maailmansotien aikana, mutta myös niiden välillä.³ Uusia evoluutiodebateja syntyi jälleen kylmän sodan (1945–1991) vuosina, jolloin biotieteet kehittyivät leveällä rintamalla ja nopeammin kuin koskaan aikaisemmin.⁴ 1940-luvulla päätökseen viety darwinismin ja genetiikan synteesi sekä vuonna 1953 löytnyt DNA-rakenne ja löytöä seuranneet molekyylibiologian suuret edistysaskeleet kuuluivat ”vallankumouksellisena” pidettyyn biologian kehitykseen, jonka niin kapitalistinen kuin sosialistinen leiri koki sekä valtavana mahdollisuutena että suurena uhkana.⁵

Biotieteiden nopean edistymisen aiheuttamat järjestykset ihmis- ja maailmankuvalle saattoivat avata silmiä eläin- ja ihmiskunnan ykseydelle, luonnonsuojelun tärkeydelle ja eläinten kärsimyksille, mutta ”väärissä käsissä” – omasta

ideologisesta katsantokannasta riippuen – tiede saattoi antautua jälleen joko kapitalismin tai sosialismin valetieteelliselle puolustelulle. Kylmän sodan keski- ja loppuvaiheilla, 1960-, 1970- ja 1980-luvulla, eräät suurimmista toiveista ja yhtä suurista huolista kohdistuivat etologiseen⁶ ja sosiobiologiseen⁷ tutkimukseen, sillä näiden käyttäytymisen biologiaa tutkineiden alojen arveltiin todennäköisimmin muuttavan vallitsevia ihmiskäsityksiä.⁸ 1960-luvun lopulla toiveet ja pelot levisivät myös idän ja lännen välissä sijainneeseen Suomeen, jossa muutamat tutkijat ja älymystön edustajat käynnistivät keskustelun ”ihmisetologiasta”⁹ ja biologisesta ihmisluonnosta. He alkoivat vaatia darwinilaisen näkökulman paluuta ihmistieteisiin.

3. Carl Degler (1991) *In Search of Human Nature. The Decline and Revival of Darwinism in American Social Thought*, New York & Oxford: Oxford University Press; Gregg Mitman (1992) *The State of Nature. Ecology, Community, and American Social Thought, 1900–1950*, Chicago & London: The University of Chicago Press.

4. Esim. Garland Allen (1975) *Life Science in the Twentieth Century*. New York: John Wiley & Sons.

5. Läntisestä aikalaiskeskustelusta ks. esim. G. Rattray Taylor (1968) *The Biological Time Bomb*, London: Thames and Hudson; Philip Handler (toim.) (1970) *Biology and the Future of Man*, New York: Oxford University Press; Watson Fuller (toim.) (1972) *The Biological Revolution. Social Good or Social Evil?* New York: Anchor Books; C.H. Waddington (1972) *Biology and the History of the Future*, Edinburgh: Edinburgh University Press. Sosialistimaiden keskustelusta, ks. Ivan Frolov (1984) *Gloobaaliingelmat ja ihmiskunnan tulevaisuus*, Moskova: Kustannusliike Progress (suom. Robert Kolomainen); Loren Graham (1987) *Science, Philosophy, and Human Behavior in the Soviet Union*, New York: Columbia University Press.

6. Etologia tutkii eläinten käyttäytymistä niiden luonnollisessa ympäristössä.

7. Sosiobiologia tutkii eläinten sosiaalista käyttäytymistä. Maailman tunnetuimpiin tieteen kansantajuistajiin kuuluvan brittiläisen etologi Richard Dawkinsin määritelmän mukaan sosiobiologia on etologiaa, johon on vaikuttanut William Hamiltonin teoria sukulaivalinnasta. Richard Dawkins (1979) 'Defining sociobiology', *Nature* 280, 427–8. Hamiltonin teoriassa altruistisen käyttäytymisen evoluutiota tarkastellaan yksilöiden kantamien geenien näkökulmasta. Sen mukaan luonnonvalinta on suosinut yksilöitä, jotka auttavat jälkeläisiään ja muita sukulaisiaan, ja jotka kantavat auttajan kanssa samoja geneejiä. Teoria olettaa, että luonnonvalinta kohdistuu ryhmän tai yksilön sijasta pääasiassa geneeihin.

8. Howard L. Kaye (1997) *The Social Meaning of Modern Biology. From Social Darwinism to Sociobiology*, with a new epilogue, New Brunswick: Transaction Publishers; Ullica Segerstråle (2001) *The Defenders of the Truth. The Sociobiology Debate*, Oxford: Oxford University Press; Tamas Bereczkei (1993) 'An Intellectual Legacy of the Past: The Reception of Sociobiology in the East-European Countries', *Biology and Philosophy* 8, 399–407; Li Jianhui & Hong Fan (2003) 'Science as Ideology: The Rejection and Reception of Sociobiology in China', *Journal of the History of Biology* 36, 567–578.

9. Tunnettuja ihmisen käyttäytymistä käsitelleitä etologeja olivat 1960- ja 1970-luvulla itävaltalaiset Konrad Lorenz ja Irenäus Eibl-Eibesfeldt sekä brittiläinen Desmond Morris. Yhdysvaltalainen Robert Ardrey oli tunnettu etologian kansantajuistaja. 1960-luvulla jotkut ihmistieteilijät saivat voimakkaita vaikutteita etologien ihmistä käsittelevistä teoksista. Heitä ovat mm. antropologit Lionel Tiger Kanadasta ja Robin Fox Britannista.

Artikkelissa analysoidaan suomalaisia keskusteluja ihmisetologiasta ja ihmisen sosiobiologiasta ja valaistaan niiden kautta darwinismin asemaa suomalaisen akateemisen älymystön yhteiskunnallisessa ajattelussa ja arvomaailmassa kylmän sodan lopulla.¹⁰ Tarkastelen suomalaisia evoluutiokeskusteluja sekä evoluutiobiologian teoreettisten läpimurtojen että yliopistomaailman poliittisten aatteiden intellektuaalisissa konteksteissa, toisaalta kylmän sodan tapahtumien poliittis-historiallisissa konteksteissa. 1970- ja 1980-luvun suomalaisessa yliopistomaailmassa vahvan aseman saavuttaneista poliittisista aatteista marxismi ja liberaali pasifismi muodostavat mielestäni tärkeimmät ja kiinnostavimmat intellektuaaliset asiayhteydet käyttäytymisen evolutiivisesta perustasta käydylle keskustelulle. Perinteisesti etenkin radikaalin vasemmiston edustajilla oli ollut ristiriitainen suhde darwinilaiseen evoluutioteoriaan: luonnonvalintateoria oli usein pyritty sovittamaan yhteen sosialistisen filosofian kanssa, mutta toisaalta Darwinin teorian yhteiskunnallista soveltamista oli myös kovasanaisesti arvosteltu kapitalistisen status quon puolustamisena.¹¹

Pyrin vastaamaan ensinnäkin kysymykseen siitä, miksi ja miten 1970- ja 1980-luvun Suomessa puolustettiin ja toisaalta vastustettiin evoluutioajatusten paluuta ihmistieteisiin. Toiseksi ky-

---

Tässä artikkelissa on yksinkertaisuuden vuoksi kutsuttu kaikkia näitä ajattelijoita ”etologeiksi” tai ”ihmietetologeiksi”. Tunnettuja ihmisen käyttäytymisestä kirjoittaneita sosiobiologeja ovat mm. amerikkalaiset biologit Robert Trivers ja Edward O. Wilson.

10. ”Darwinismilla” viitataan tässä artikkelissa evoluutioajatuksiin, jotka suoremmin tai epäsuoremmin pohjaavat teorioihin luonnon- ja seksuaalivalinnasta. Käsitteenä ”darwinismi” ei tietenkään tavoita monia merkityksellisiä eroja teksteissä, joita tutkijat ja intellektuellit ovat luoneet eri aikoina ja erilaisissa asiayhteyksissä. ”Sosioidaldarwinismi” on tässä mielessä vielä huonompi (ks. viite 22). Aatehistorioitsijat ovat ratkoneet näitä ongelmia puhumalla mm. ”reformidarwinismista”, ”sosialistisesta darwinismista” jne.

11. Pittenger (1993); Stack (2002).

syn, miten ja missä määrin evoluutiotutkimuksen löytöjä ja teorioita käytettiin ideologisiin päämääriin aikakauden yliopistomaailman suurissa poliittisissa väittelyissä sosialismin ja kapitalismin, ja toisaalta pasifismin ja militarismin välillä.¹² Erityistä huomiota kiinnitän siihen, minkälaisia vaikutteita suomalaistutkijat saivat yhtäältä sosialistisen ja toisaalta kapitalistisen leirin tutkijoilta, ja miten ne vaikuttivat darwinilaisen yhteiskuntateorian asemaan ja muotoihin Suomessa.

Aikaisempaa aatehistorian menetelmiin perustuvaa tutkimusta darwinilaisesta yhteiskunnallisesta ajattelusta tai evolutionismin poliittisesta käytöstä kylmän sodan Suomessa ei ole tehty.¹³ Suomalaisessa akateemisessa keskustelussa – tämän tutkimuksen lähdeaineistossa – oletuksena on usein ollut, että kylmän sodan maailmassa ja ilmapiirissä länsimaisten tieteilijöiden, muutamien suomalaisten mukaan lukien, darwinilainen ajattelu kytketty tyypillisesti kapitalistiseen tai militaristiseen ideologiaan ja

---

12. Suomalaisesta 1960-luvun jälkeisestä akateemisesta kulttuurista, Laura Kolbe (1996) *Eliitti, traditio ja murros. Helsingin yliopiston ylioppilaskunta 1960–1990*, Helsinki: Otava. Suomen kansainvälispoliittisesta asemasta ja ulkopoliitiikasta kylmän sodan aikana, ks. Jorma Kallenaution (2005) *Suomi kylmän rauhan maailmassa. Suomen ulkopoliitiikka Porkkalan palautuksesta 1955 Euroopan Unionin jäsenyyteen 1995*. Helsinki: SKS. ”Suomettamisesta” ja lehdistön itsensensuurista, Esko Salminen (1996) *Vaikeneva valtiomahti. Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968–1991*, Helsinki: Editat.

13. Darwinismin asemaa suomalaisessa biologiassa 1900-luvulla käsittelee Kari Vepsäläinen (1982) ’Darwinism in Finland in the 20th Century’, *Eidema* 1, 140–155. Biologian melko heikkoa asemaa ja arvostusta 1900-luvun suomalaisessa kulttuurielämässä ja kouluopetuksessa käsittelee Anto Leikola (1974) ’Biologia kulttuurissamme’, *Luonnon Tutkija* 3/1974, 66–69. Suomalaista keskustelua evoluutiopsykologiasta 1990- ja 2000-luvuilla tarkastelevat lyhyesti Janne Kivivuori (2003) *Paha tieto. Tieteenvastainen ajattelu antiikista uusimpiin kiistoihin*, Helsinki: Nemo, 109–116 ja Petteri Pietikäinen (2004) ’Truth hurts: the sociobiology debate, moral reading, and the idea of “dangerous knowledge”’, *Social Epistemology* 18, 173–176.

maailmankatsomukseen.¹⁴ Hieman vastaavasti angloamerikkalaisten tieteenhistorioitsijoiden näkemys on ollut, että maailmansodat ja kylmä sota muuttivat länsimaisten darwinilaisten ajattelijoiden ihmis- ja maailmankuvaa synkempään suuntaan: ihminen nähtiin 1900-luvun jälkipuoliskolla parantumattomasti kilpailullisena, väkivaltaisena ja sotaisana.¹⁵ Artikkelillani pyrin korjaamaan suomalaisälymystön ja ulkomaisten aatehistorioitsijoiden yksipuolista ja vääristynyttä käsitystä kylmän sodan aikaisesta darwinilaisesta ihmiskuvasta ja purkamaan suomalaisessa akateemisessa keskustelussa vallinnutta vastakkainasettelua evoluutionäkökulman ja reformistisen yhteiskunnallisen ideologian välillä.¹⁶

Biologian ja ihmistieteiden sillanrakennus

Darwinilaisen yhteiskunnallisen ajattelun historia 1900-luvun lopun Suomessa kytkeytyy kiinteästi evoluutiotutkimuksen ja ihmistieteiden kansainväliseen kehitykseen englannin- ja sak-

sankielisissä maissa. Erityisesti yhdysvaltalaisilla tutkijoilla oli 1900-luvun jälkipuoliskolla tärkeä rooli evoluutioajatusten ja yhteiskuntatieteiden uudessa integraatiossa.¹⁷ Darwinilaisen yhteiskuntatieteen uutta nousukautta amerikkalaisessa kontekstissa tutkinut historioitsija Carl Degler katsoo, että biososiaalisen teorian nousu toisen maailmansodan jälkeen oli seurausta kah-

---

16. Artikkelissa tiede ymmärretään inhimillisenä luomuksena, ihmisten tekemänä ja siksi soveliaana historian tutkimuksen kohteena. Tiede ei ole muusta yhteiskunnasta erillinen saareke, kuten tieteesosiologia ja -historia ovat viime vuosikymmeninä osoittaneet. Ks. esim. Juha Manninen (1989) 'Tiede, maailmankuva ja kulttuuri', teoksessa Markku Enwall, Seppo Knuuttila & Juha Manninen, *Maailmankuva kulttuurin kokonaisuudessa. Aate- ja oppihistorian, kirjallisuustieteen ja kulttuuriantropologian näkökulmia*. Oulu: Pohjoinen. Sosiaalisten, poliittisten ja kulttuuristen tekijöiden vaikutus näkyi tieteellisiä tutkimusartikkeleita selvemmin tieteilijöiden kiista-, mielipide- ja esseemäisissä kirjoituksissa sekä laajalle yleisölle suunnatuissa populaareissa teoksissa, jotka muodostavat suuren osan artikkelini lähdeaineistosta. Tutkimuksen aineistona on käytetty biologien ja yhteiskuntatieteilijöiden monografioita ja populaaritieteellisiä kirjoja sekä artikkeleita, kirja-arvosteluja, kolumneja, esseitä ja mielipidekirjoituksia, joita he kirjoittivat tieteellisiin aikauslehtiin, kulttuurilehtiin ja johtaviin päivälehtiin. Käytettyihin lähteisiin kuuluu lisäksi konferenssijulkaisuja ja painettuna julkaistuja tieteilijöiden haastatteluja. Systemaattisesti olen käynyt läpi seuraavien suomalaisten tieteellisten aikauslehtien 1960-, 1970- ja/tai 1980-luvuilla ilmestyneet numerot: *Luonnon Tutkija*, *Politiikka*, *Psykologia* (ilm. 1966–), *Sosiologia* (1964–) ja *Suomen Antropologi* (1976–). Systemaattisesti olen etsinyt aineistoa myös rauhantutkijoiden lehdistä *Rauhaan tutkien* (1971–1984) ja *Rauhantutkimus* (1985–), vasemmiston lehdistä *Kommunisti*, *Soihtu* ja *Tiede ja edistys* (1976–) sekä feministien lehdistä *Akkaväki: Naisten ääni* (1980–1987) ja *Naistutkimus* (1988–). Kirjastopalvelu oy:n julkaiseman Kirjallisuusarvosteluja-lehden avulla olen helposti päässyt käsiksi tärkeimmissä päivälehdissä julkaistuihin kirja-arvosteluihin vuodesta 1971 lähtien.

17. Richards (1987); Degler (1991). Yhdysvalloissa darwinismi alkoi jo pian maailmansotien jälkeen vähitellen palata ihmistieteiden eri aloille. Ensimmäiseksi evoluutioajatukset löysivät tiensä psykologiaan ja antropologiaan, ja 1960- ja 1970-luvuilla darwinismista alkoivat kiinnostua myös amerikkalaiset politologit ja sosiologit. Degler (1991) 215–244.

---

14. Esim. Yrjö Haila, (1973) 'Biologismia vastaan', *Kommunisti* 6–7/1973, 521–523; Ilkka Hanski (1977) 'Läntistä keskustelua sosiobiologiasta', *Tiede & edistys* 2/1977, 67–70; Pekka Arinen (1977a) 'Biologismi ja ihmistieteet', *Tiede & edistys* 1/1977, 25–28; Kari Vepsäläinen (1981) 'Usko synnynnäiseen hyökkäävyyteen lisää maailmanpalon mahdollisuutta', *Suomen Sosialidemokraatti* 21.11.1981; Kirsti Lagerspetz (1982a) 'Onko ihminen luonnostaan soltaisa eläin', teoksessa Eija Pöysä (toim.), *Uhkaako kolmas maailmansota*. Helsingin yliopiston kehitysmaainstituutti, 24–47; Kirsti Lagerspetz (1982b) 'Sosiobiologit perustelevat huterasti "luontaisia taipumuksia"', *Helsingin Sanomat* 19.12.1982; Ahti Laitinen (1982a) 'Sosiobiologia ja varustautuminen', *Psykologia* 6/1982, 405–409.

15. Robert Richards (1987) *Darwin and the Emergence of Evolutionary Theories of Mind and Behavior*, Chicago & London: The University of Chicago Press, 504–548; Paul Crook (1998) 'Human pugnacity and war: some anticipations of sociobiology, 1880-1919', *Biology and Philosophy* 13, 263–288; Matt Cartmill (1993) *A View to a Death in the Morning. Hunting and Nature through History*, Cambridge & London: Harvard University Press, 14; Peter Bowler (1987) *Theories of Human Evolution. A Century of Debate, 1844–1944*, Oxford: Basil Blackwell, 234–235, 248.

den tieteensisaisten tekijän yhteisestä vaikutuksesta. Yhtäältä paluuta vauhditti amerikkalaisten yhteiskuntatieteilijöiden lisääntynyt tyytymättömyys omien alojensa ”kulttuurideterministisiin” lähestymistapoihin ja tuloksiin, joita niiden avulla oli saavutettu. Toisaalta uudet ja jännittävät saavutukset biologisten tieteiden alalla, tärkeimpinä 1940-luvulla päätökseen viety genetiikan ja darwinismin synteesi sekä eurooppalaisen etologian kehitys ja mairinnousu Yhdysvalloissa, herättivät toiveen ”tieteellisemmästä” ihmistutkimuksesta.¹⁸ Odotukset kasvoivat, kun 1960- ja 1970-luvulla saatiin jatkuvasti uutta tietoa ihmisen esihistoriasta, ja samaan aikaan ihmisen lähisukulaisten käyttäytymisestä saatiin uutta tietoa nopeammin kuin koskaan aikaisemmin. Evoluutiobiologian alalla tapahtui uusi käänteentekevä teoreettinen läpimurto 1960-luvun puolivälissä, kun sosiaalisen käyttäytymisen evoluutiota ymmärrettiin lähestyvä ”geenin näkökulmasta” ryhmän tai yksilön sijaan.¹⁹

Niin sanottu ihmisetologia 1960-luvulla ja sen haastanut ihmisen sosiobiologia 1970-luvulta lähtien elvyttivät Yhdysvaltojen huippuyliopistoissa vanhan haaveen biologiaan ankkuroidusta, yhtenäisestä ”ihmisen tieteestä”.²⁰ Ihmisetologit ja ihmisen sosiobiologit etsivät evoluutioteoriasta ja -tutkimuksesta uusia näkökulmia ja selityksiä ihmisen sosiaalisen elämän keskeisille ilmiöille kuten väkivallalle, sodankäynnille, uskonnolle, moraalille, altruismille, seksuaalisuudelle ja erilaisille sukupuolten välisille eroille. Kantavana ajatuksena oli, että ihmislajin kaikilla terveillä yksilöillä oli samanlainen, luonnonvalinnan pitkälle kehittämä tunteiden ja oppimistaipumusten monimutkainen järjestelmä. Luonnonvalinnan muovaamat ihmismielen rakenteet ohjasivat ihmisen käyttäytymistä enemmän tiettyihin suuntiin kuin joihinkin toisiin. Tätä järjestelmää etologit ja sosiobiologit kutsuivat kokoaivasti (biologiseksi) ihmislouonnoksi.²¹ Historioitsija Degler muistuttaa, että samalla kun amerikkalaistieteilijät etsivät ihmistieteisiin uutta biologista perustaa, heidän pyrkimyksensä oli vi-

susti välttää toistamasta ”sosiaalidarwinistien” vanhoja virheitä.²²

1960-luvun lopulla ja 1970-luvun alussa myös Suomessa muutamat tutkijat ja intellektuellit alkoivat reagoida kasvatuksen, yhteiskunnan ja kulttuurin merkitystä korostaneiden näkökulmien ylivaltaan ihmistieteissä ja surra, miten ”kauas Darwin oli päässyt vuosisadan alkupuoliskolla unohtumaan, ei vain meillä vaan koko maailmassa!”²³ Etenkin kehitysbiologi ja tieteen popularisoija Anto Leikola sekä Korkeasaaren eläintarhan johtaja, filosofian tohtori Ilkka Koivisto ja hänen puolisonsa, kirjailija Sesse Koivisto kiinnostuivat kansainvälisistä hankkeista darwinismin palauttamiseksi ihmistieteisiin. He alkoivat tehdä tunnetuksi englannin- ja saksankielisten maiden evoluutiivista ihmistutkimusta.²⁴

18. Degler (1991) 232.

19. Peter Bowler (2003) *Evolution: The History of an Idea*, Third Edition, Berkeley: University of California Press, 347-381; Paul E. Griffiths (2008) 'Ethology, Sociobiology, and Evolutionary Psychology', teoksessa Sahotra Sarkar & Anya Plutynski (toim.) *Blackwell Companion to Philosophy of Biology*, Oxford: Blackwell, 393-414; Degler (1991) 215-244.

20. Degler (1991) 314, 317.

21. Esim. Lionel Tiger & Robin Fox (1971) *The Imperial Animal*, New York: Holt, Rinehart and Winston; Edward O. Wilson (2004) [1978] *On Human Nature*. Cambridge and London: Harvard University Press.

22. Degler (1991) ix. ”Sosiaalidarwinismi” on usein ymmärretty yksinomaan taantumuksellisena ilmiönä, kapitalismin, yhteiskunnallisten hierarkioiden ja vahvimpien voiton puolusteluna. Joskus käsitteellä viitataan laajasti Darwinin teorian yhteiskunnallisiin sovelluksiin. Käsitteen historiasta ja erilaisista käyttöavoista, ks. Paul Crook (1996) 'Social Darwinism: The Concept', *History of European Ideas* 22, 261-274.

23. Leikola (1974) 68.

24. Ilkka Koivisto & Sesse Koivisto (1971) *Puusta pudonnut. Havaintoja eläimistä ja ihmisestä*. Porvoo & Helsinki: WSOY; Maija-Liisa Koivisto (1973) 'Vihamielisyyden biologiaa', teoksessa Kalle Achté et al. (toim.), *Itsemurhat ja niiden ehkäisy*, Porvoo: WSOY, 34-41; Anto Leikola (1970) 'Tieteestä toiseen', *Aika* 1/1970, 62; Anto Leikola (1972) 'Biologinen ja humanistinen ihmiskuva', *Parnasso* 3/1972, 160-166; Leikola (1974); Anto Leikola (1978) 'Ihminen luonnontieteellisenä ilmiönä', *Katsaus* 2/1978, 14-17.

Parhaiten evoluutioajattelun tunnettuutta lisäsivät Leikolan ja Koivistojen vuonna 1968 suomentamat teokset *Niin sanottu paha*²⁵ ja *Alaston apina*²⁶. Ensin mainitussa Koivistojen käännöksessä itävaltalainen etologian isä Konrad Lorenz pohti lajinkehityksen merkitystä ihmisen aggressiiviselle käyttäytymiselle. Jälkimmäisessä Leikolan suomennoksessa brittiläisen etologi Desmond Morrisin pääteemana oli sukupuolinen käyttäytyminen. Suomalaisista yhteiskuntatieteilijöistä darwinilaiset teemat alkoivat vähitellen kiinnostaa erityisesti politiikan tutkija Tatu Vanhasta. Vanhanen alkoi 1970-luvun lopulla vaatia evoluutionäkökulman ”huomioon ottamista” omalla alallaan politologiassa. Vanhanen uskoi erityisesti uudemman sosiobiologisen tutkimuksen mahdollisuuksiin auttaa politologiaa ”entistä parempiin saavutuksiin”.²⁷ Vanhasen omiin tutkimuksiinsa integroima sosiobiologinen tutkimusote poikkesi ihmisetologiasta ennen kaikkea siten, että siinä luonnonvalinnan ymmärrettiin kohdistuvan ryhmän tai lajin sijasta organismin geeneihin.

Ihmisetologian läpimurtovaiheessa 1960-luvun lopulla suomalaisen akateemisen sivistyneistön suhtautuminen darwinilaisen evoluutio-teorian ja ihmistieteiden uuteen sillanrakennukseen oli vielä pääosin myönteistä. Monet biologit ja yhteiskuntatieteilijät tulkitsivat Morrisin ja Lorenzin teosten tarjoavan hyvän perustan ihmisetieteiden ja biologian lähemmälle yhteistyölle. Positiiviset näkemykset pääsivät esille muun muassa *Sosiologiassa*, jossa eläintieteilijä Pekka

Yhteiskuntatieteilijöiden oli tunnustettava ihminen erääksi eläinlajiksi muiden joukossa, vaativat Ilkka Koivisto, Sesse Koivisto, Anto Leikola ja Tatu Vanhanen. Ilkka Koiviston piirros teoksesta Puusta pudonnut (1971).

Lehtinen katsoi, että ”ihmistutkijan kannalta tärkeät biologian aspektit ovat [Morrisin ja Lorenzin teoksissa] hyvin edustettuina”.²⁸ Eläinfyysiologi Kari Lagerspetz arvioi Morrisin teoksen olevan ”virkistävää ja hyödyllistä luettavaa yhteiskuntatieteilijällekin”.²⁹ Yhteiskuntatieteilijöistä kansatieteilijä Aarne A. Koskinen arvioi *Suomalaisessa Suomessa* Morrisin evolutiiviset selityspusteet ”hyvin mielekkäiksi”.³⁰ Saamelaiskulttuurin tutkija Martti Linkola puolestaan piti ihmisetologiseen koulukuntaan kuuluneen antropologi Lionel Tigerin evolutiivisia malleja ”ilmeisen realistisina”.³¹

25. Konrad Lorenz (1968) *Niin sanottu paha*, Helsinki: Tammi. Suom. Ilkka Koivisto, Sesse Koivisto & Esko Kärhä. Saksankielinen alkuteos Das sogenannte Böse (1963).
26. Desmond Morris (1968) *Alaston apina. Eläintieteilijän tutkimus eläimestä nimeltä ihminen*, Helsinki: Otava. Suom. Anto Leikola. Englanninkielinen alkuteos The Naked Ape (1967).

27. Tatu Vanhanen (1978) 'Sosiobiologinen näkökulma politologiseen tutkimukseen', *Politiikka* 2/1978, 155. Ks. myös Tatu Vanhanen (1982) 'Katsaus biopoliittiseen tutkimukseen', *Politiikka* 1/1982, 72–79.

28. Pekka Lehtinen (1969) 'Ihmisen biologinen ja kulttuurievoluutio', *Sosiologia* 4/1969, 199.

29. Kari Lagerspetz (1969) 'Vanhaa ja uutta', *Sosiologia* 4/1969, 229.

30. Aarne A. Koskinen (1968) 'Karvaton apina', *Suomalainen Suomi* 9/1968, 558.

31. Martti Linkola (1971) 'Miestenhän maailma on', *Aika* 9/1971, 573.

Suomalaista 1960-luvun lopun keskustelua leimannut positiivinen kiinnostus ei kuitenkaan ollut pysyvää. Pian 1970-luvun taitteen jälkeen alkuinnostus alkoi kääntyä voimakkaaksi kritiikiksi samaan aikaan kuin suomalaistutkijat tutustuivat syvällisemmin ihmisetologian herättämään kansainväliseen keskusteluun. Maailmalla lukuisat tutkijat ilmaisivat 1970-luvun taitteen molemmin puolin tyytymättömyyttään Morrisin ja Lorenzin teosten tieteelliseen tasoon, ja osa kritikoista suhtautui yleisesti ottaen hyvin epäilevästi evoluutionäkökulman liittämiseen ihmisen käyttäytymistutkimukseen.³² Negatiivisesti reagoivat erityisesti sosialistimaiden marxilaisesti suuntautuneet tutkijat ja amerikkalainen akateeminen vasemmisto.

Biologismien kritiikki

Darwinismin lähettiläiden näkökulmasta ihmisetologian ja myöhemmin ihmisen sosiobiologian vastaanotto Suomessa oli kaiken kaikkiaan suuri pettymys. Ilkka Koiviston, Sesse Koiviston, Anto Leikolan ja Tatu Vanhasen kannalta harmillisinta oli, että Suomessa ei syntynyt 1970-luvulla syvällistä keskustelua etologien ja sosiobiologien ihmissuuntaajatuksien ja yhteiskuntateorioiden tieteellisistä ansioista, heikkouksista ja mahdollisuuksista ennen kuin huomio ehti kääntyä evoluutioajatusten esittäjien mahdollisiin poliittisiin piilomotiiveihin sekä darwinismin leviämisen mahdollisesti aiheuttamiin ikäviin yhteiskunnallisiin seurauksiin. Kantapään kautta Koivistot, Leikola ja Vanhanen oppivat, että keskustelussa puututtiin usein tutkijan henkilöön ja että ihmisetologian ja sosiobiologian puolustajana esiintyminen saattoi pahimmillaan tuoda mukanaan leiman äärioikeistolaisuudesta. Koivistot havaitsivat jo 1970-luvun alussa joutuneensa ”törkeän henkilökohtaisen hyökkäyksen” kohteeksi: heidän populaarissa muodossa esittämänsä evoluutioajatukset oli välittömästi yhdistetty Saksan kansallissosialistien rotuteorioihin ja heidän motiivejaan oli epäilty poliittiseksi.³³ Vuosikymmentä myöhemmin Leikola ar-

vioi oikeutetusti – ja suri – että etologiaa ja sosiobiologiaa käsitelleessä keskustelussa oli ”eri teorioiden kriteereinä käytetty niiden oletettuja eettisiä seuraamuksia, selitetty miten yksi teoria edistää demokratiaa ja tasa-arvoisuutta kun taas toinen ei niitä edistä... tieteellisen teorian pätevyyttä yritetään koetella moraalisin argumentein tai jopa mittailta sen kannattajien moraalisten luonteenpiirteiden mukaan...”³⁴

Leikolan havainto darwinilaisten teorioiden moraalisesta arvioinnista on osuva, vaikka toki teorioiden pätevyyttä punnittiin Suomessa toisenlaisinkin tavoin, myös biologian ja evoluutiotutkimuksen empiiriseltä pohjalta. Useimmat ihmisetologian ja sosiobiologian suomalaiset kritiikot olivat nuoria biologeja ja psykologeja, jotka olivat saaneet vaikutteita 1960-luvun lopulla yliopistoissa liikkeelle lähteneestä vasemmistolaisuudesta ja marxilaisen ajatteluperinteen eri muunnelmista.³⁵ Tälle ryhmälle argu-

32. Ks. esim. artikkelit teoksissa M.F. Ashley Montagu (toim.) (1968) *Man and Aggression*, London, Oxford & New York: Oxford University Press; Ethel Tobach, John Gianutos, Howard R. Topoff & Charles G. Gross (1974) *The Four Horsemen. Racism, Sexism, Militarism and Social Darwinism*, New York: Behavioral Publications.

33. Ilkka Koivisto & Sesse Koivisto (1971) 'Puusta pudonneen arvostelijoille', *Suomen Sosialidemokraatti* 22.12.1971. "Hyökkäyksen" olivat tehneet suomalaiset biologit sosiaalidemokraattien pää-äänenkannattaja Suomen sosialidemokraatissa. Olli Järvinen, Kari Vepsäläinen & Risto A. Väisänen (1971) 'Kuka putosi puusta?', *Suomen Sosialidemokraatti* 19.12.1971.

34. Anto Leikola (1984) 'Darwinismi – tieteellinen uskonnokappale?', teoksessa *Aika biologiassa*, Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 216 (pidetty Päijät-Hämeen kesäyliopiston avajaisesityksenä Lahdessa 1.6.1982).

35. Suomessa yliopistojen vasemmistolaisuusaloista lähti liikkeelle syksyllä 1967 muotoutumaan alkaneesta ja lopulta välivaiheeksi jääneestä uusvasemmistolaisuudesta. 1970-luvun alun puoluepoliittiseen (tai proletaariseen) käänteeseen edettiin 1960-luvun lopun tieteen- ja yliopistokriittisen vaiheen kautta. Kimmo Lind (1998) *Radikalismista aikalaisanalyysiin. Tutkijaliiton kehitys 1970-luvulta 1990-luvulle*. Jyväskylä: Kampus Kustannus, 23–32. Kuten historioitsija Henrik Meinander huomauttaa, suomalaisen 1970-luvun vasemmistoliikeen erityispiirteinä olivat ”lähes stalinistiset iskulauseet ja kritiikiton suh-

mentointi käyttäytymisbiologien darwinilaisia yhteiskuntateorioita vastaan oli *sekä* tieteellinen *että* poliittinen, moraalinen, filosofinen ja historiallinen haaste. Suomalaisissa evoluutiokeskusteluissa vahvasti näkyneen ja keskustelun muihin osallistujiin merkittävästi vaikuttaneen ryhmän jäseniä yhdisti moni tekijä: vastikään alkanut tai suunniteltu tutkijan ura, kiinnostus tieteen ja politiikan suhteisiin ja ennen kaikkea huoli ”biologismien” ideologian kehittymisestä, leviämisestä ja yhteiskunnallisista vaikutuksista kapitalistisissa maissa.³⁶ Ryhmää ja sen ajatusmaailmaa lähellä liikkui runsaasti yliopistovasemmistoa ja marxilaisia porvarillisen tieteen kriitikoita, jotka vuoden 1976 jälkeen organisoiutuivat opiskelijaliikkeen jatkumona syntyneeseen Tutkijaliittoon.³⁷ Järjestelmällisesti biologismien vastaisia kirjoituksia julkaisi kuitenkin vain pienilukuinen biologien joukko: Yrjö Haila, Olli Järvinen ja Kari Vepsäläinen. Satunnaisempia tai yksittäisiä, tyypillisesti edellä mainittujen biologien kanssa yhdessä kirjoitettuja kriittisiä tekste-

---

tautuminen Neuvostoliiton yhteiskuntajärjestelmään”. Muualla Länsi-Euroopassa 1970-luvun vasemmistoliike sai vallankumousihanteensa lähinnä kolmannelta maailmasta ja torjui usein selkeästi neuvostoliiton reaaliosialismia. Henrik Meinander (1999) *Tasavallan tiellä. Suomi kansalaissodasta 2000-luvulle*. Ruotsinkielinen alkuteos *Finlands Historia 4*. Suom. Paula Autio. Espoo: Schildts, 394–399.

36. Vasemmistolaisen tutkijaliikkeen ja tiedepoliittisen toiminnan kehittämisestä Suomessa ks. Kettil Bruun, Katariina Eskola & Matti Viikari (toim.) (1975) *Tiedepoliittikka ja tutkijan vastuu*, Helsinki: Tammi; Lind (1998). Muualla länsimaissa (vars. Britanniassa ja Yhdysvalloissa) 1960-luvulta lähtien tapahtuneesta tutkijoiden vasemmistosuuntautuneesta liikehännästä ks. Jon Beckwith (1986) ‘The radical science movement in the United States’, *Monthly Review* 38, 118–128; Hilary Rose & Steven Rose (toim.) (1976) *The Radicalisation of Science. Ideology of in the Natural Sciences*, London & Basingstoke: The Macmillan Press; Yrjö Haila (1979b) ‘Mitä on edistykseellinen luonnontiede?’, *Tiede ja edistys* 1/1979, 50–57; Matti Saraste (1982) ‘Radikaali tiede Englannissa – Steven Rosen haastattelu’, *Tiede ja edistys* 2/1982, 94–102; Yrjö Haila (1983) ‘Marxilaisena biologina Yhdysvalloissa – Richard Levinsin haastattelu’, *Tiede ja edistys* 1/1983, 28–37.

jä julkaisivat ainakin biologit Matti Saraste ja Ilkka Hanski, psykologi Pekka Arinen, maantieteilijä Pertti Rovamo ja fyysikko Jussi Timonen. Perinnöllisyystieteilijä Petter Portin alkoi julkaisista vastaavantyyllisiä, vasemmistolaista tai marxilaista sanastoa ja teoriaa käyttäviä ihmisetologian ja sosiobiologian kritiikkejä muita myöhemmin 1980-luvun puolella. Nimitän edellä mainittuja tutkijoita seuraavassa ”vasemmistolaisiksi biologismien kritikoiksi” ja ”tieteen kritikoiksi” ja ryhmää yhteisesti ”vasemmistolaiseksi biologisminvastaiseksi ryhmäksi”.³⁸

---

37. Suomen Tutkijaliitto perustettiin vuonna 1976 Sosialistisen Opiskelijaliiton aloitteesta ja oli sen jälkeen yliopistomarxismien keskeisin ryhmittymä. Tutkijaliittoa voidaan pitää 1960-luvun opiskelijaliikkeen jatkumona, mutta selvemmin Tutkijaliiton perustaminen kytkeytyy vasta 1970-luvun puoluepoliittisen opiskelijaliikkeen uudelleen muotoilemaan protestiin. Kuten Lind muistuttaa, “[o]rganisointumisensa suhteen Tutkijaliitto onkin opiskelijaliikkeen ‘proletaarisen’ tai puoluepoliittisen käänteen alulle paneman yhdistyksenmuodostamisyklin (SKP:n vähemmistön liittolaisorganisaatiot) eräs tulos. ... Tässä mielessä Tutkijaliitto oli osa taistolaisista liikettä.” Lind (1998) 22–23. Tutkijaliiton säännöissä liiton tarkoitukseksi mainittiin mm. ”perustaa toimintansa tieteelliseen sosialismiin, marxismi-leninismien teoriaan”, ”harjoittaa porvarillisen tieteen kritiikkiä” ja ”tehdä tunnetuksi marxilais-leniniläisen, erityisesti sosialististen maiden tieteen saavutuksia”. Lind (1998) 42. Perustamisestaan saakka Tutkijaliiton julkaisukanava ja peili on ollut *Tiede ja edistys*.

38. Ryhmän jäsenten suhde ”taistolaisuuteen” (Taisto Sinisalon johtamaan Suomen kommunistisen puolueen sisäiseen oppositioon ja sen ympärillä 1970- ja 1980-luvuilla toimineeseen liikkeeseen) ja muihin 1970- ja 1980-lukujen vasemmistolaisiin poliittisiin liikkeisiin, samoin kuin marxilaisen yhteiskuntateorian erilaisiin muunnelmiin, oli keskenään erilainen ja ajallisesti muuttuva. Biologisminvastaisen ryhmän sisäisen ideologisen akselin toisessa ääripäässä Yrjö Haila määritteli itsensä kommunistiksi ainakin vuoteen 1980 (ks. Yrjö Haila [1980] *Kommunistit ja kansallinen linja*, Helsinki: Tiedonantajyhdistys) ja julkaisi kirjoituksiaan radikaaleilla foorumeilla kuten *Kommunistissa* tai Tutkijaliiton *Tiede ja edistyksessä*. Toisessa päässä Kari Vepsäläinen valitsi foorumikseen mieluummin *Suomen Sosialidemokraatin* ja – toisin kuin Haila – sisällytti teksteihinsä pikemmin epäsuoria viittauksia Engelsin oikeansuuntaisiin tieteellisiin havaintoihin kuin järjestelmällisiä ja myönteisiä tulkintoja leninistises-

Aluksi on syytä kiinnittää huomiota biologismin käsitteeseen ja edellä mainittujen tieteenkriitikoiden sille antamaan merkitykseen: sitä kautta aukeaa ikkuna ryhmän tiedettä ja sen ”yhteiskunnallisia kytköksiä” koskevaan ajattelu-tapaan. Termi, jolla aikaisemmin oli viitattu mielen ominaisuuksien ja käyttäytymisen selittämiseen biologian avulla puhtaasti tieteenfilosofisessa mielessä, sai ryhmän jäseniltä uuden poliittisen merkityssisällön: heille ”biologismi” merkitsi kapitalismin tieteellistä puolustelua.³⁹ Psykologi Pekka Arisen sanoin biologismi oli ”eräs suosituimmista nykyisistä porvarillisen ideologian muodoista”.⁴⁰ Toinen ryhmän jäsenistä, ekologi Yrjö Haila ohjeisti vasemmistoa tieteelliseen ja poliittiseen kamppailuun biologis-mia vastaan *Kommunistissa* vuonna 1973:

”Kommunistien on käytävä päättävästi taistelua näitä epätieteellisiä ja harhaanjohtavia [biologistisia] teorioita vastaan. On toisaalta osoitettava, että juuri työtätekevän väestön etujen ja oikeuksien puolustamisen lähtökohdista rakentuvat konkreettiset poliittiset ohjelmat ovat sopusoinnussa ihmisen todellisen yhteiskunnallisen olemuksen kanssa ja

vastaavat ihmiskunnan tämän hetkistä kehitysvaihetta. Toisaalta on säälimättä paljastettava virheellisten teorioiden epätieteellisyys biologisessa mielessä ja osoitettava niiden apologettinen luonne.”⁴¹

Suomalaiset kriitikot eivät olleet ensimmäisiä, jotka ymmärsivät ”biologismin” poliittisena ongelmana. Päinvastoin, käsite poliittisessa merkityksessään oli vastikään ollut käytössä sosialistimaiden marxilaisilla tutkijoilla.⁴² Vielä paljon vanhempi oli biologismikritiikin perusajatus, jonka mukaan darwinistit käyttivät luonnonvalintaoppia yhteiskuntateoriassa esittääkseen kapitalismin ”luonnollisena” yhteiskuntajärjestelmänä ja siten oikeuttaakseen kapitalismin olemassaolon. Niin 1970-luvun Suomessa kuin sosialistimaissakin porvarillisen tieteen kriitikot saivat perustavan kimmokkeen biologisminvastaaisuuteensa Engelsin ensimmäisenä esittämää argumentista (ns. Engelsin kehä), jonka mukaan darwinilainen näkökulma ihmiseen ja yhteiskuntaan heijasti porvarillisen yhteiskunnan rakenteet ja mentaliteetin luontoon ja sitten poimi ne luonnosta jälleen takaisin yhteiskuntaan.⁴³

---

tä teoriasta. Ts. ”biologisminvastaista ryhmää” yhdistävä ”vasemmistolaisuus” ilmeni eri tavoin marxismi-leninismien oppien ankarasta noudattamisesta löysähköön retoriikkaan luonnon dialektisista suhteista tai työn keskeisestä merkityksestä ihmistymisen prosessissa.

39. Vrt. esim. Kenneth E. Bock (1955) ’Darwin and Social Theory’, *Philosophy of Science* 22, 123, 133; Amos H. Hawley (1944) ’Ecology and Human Ecology’, *Social Forces* 22, 399.

40. Arinen (1977a) 25.

41. Haila (1973) 523.

42. DDR:ssä julkaistiin 1970-luvulla laajasti kirjallisuutta, jossa käsiteltiin Konrad Lorenzin suosiota saavuttaneiden vaistoteorioiden ideologiaa ulottuvuuksia. Esim. Walter Hollitscher (1972) *Kain Oder Prometheus: Zur Kritik des Zeitgenössischen Biologismus*, Berlin: Akademie-Verlag; Alexander Wernecke (1976) *Biologismus und ideologischer Klassenkampf*, Berlin: Dietz Verlag; Dieter Bergner & Reinhardt Mocek (1976) *Bürgerliche Gesellschaftstheorien*, Berlin: Deutscher Verlag der Wissenschaften, erit. 225–233. NL:n vastaavista keskusteluista, ks. Graham 1987, 245–265.

---

43. Tieteenhistorioitsija David Oldroyd on kutsunut argumenttia ”Engelsin kehäksi”. David R. Oldroyd (1987) ’The magnum opus of the Darwin industry’, *Metascience* 5, 62. Ks. myös Ingemar Bohlin (1995) *Through Malthusian Specs? A Study in the Philosophy of Science Studies, with Special Reference to the Theory and Ideology of Darwin Historiography*, Göteborg: University of Göteborg, 89. Engelsin argumentti löytyy mm. kirjeestä Engels Pjotr Lavrovits Lavroville 12.11.1875, teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels (1976) *Marx Engels – kirjeitä*, Moskova: Edistys, 311–313: ”Darwinin opista hyväksyn kehitysteorian, mutta Darwinin todistustapaa (olemassaolotaistelu, luonnollinen valinta) pidän vain äsken löydetyn tosiseikan ensimmäisenä, väliaikaisena, epätäydellisenä ilmauksena... Darwinin koko olemassaolotaistelun oppi on yksinkertaisesti yhteiskunnan alalta elollisen luonnon alalle siirrettyä Hobbesin bellum omnium contra omnes -oppia, porvarillisten taloustieteilijöiden kilpataistelua koskevaa oppia sekä Malthusin väestöteoriaa. Kun näitä temppu (jonka ehdottoman oikeellisuuden kiistän... varsinkin Malthusin teorian suhteen) on tehty, nämä samat teoriat siirretään taas elollisesta luonnosta historiaan ja sitten väitetään

Leniniä arvostettiin varhaisena biologismin kriittikkona Sosialistisen Opiskelijaliiton Soihdussa 1970-luvun alussa.

Vähintään yhtä tärkeä vasemmistolaisille tieteenkriitikoille oli Marxin kuuluisissa Feuerbach-teeseissään esittämä ajatus, jonka mukaan

todistetuksi, että niillä on ihmisyyteiskunnan ikuisten lakien voima. Tämän toimituksen naiivius pistää silmään eikä siihen kannata haaskata sanoja.” Sama ajatus on ilmaistu Engelsin *Luonnon dialektiikka*. Ks. Friedrich Engels (1971) [1873–1886] *Luonnon dialektiikka*, Moskova: Kustannusliike Edistys, 377. Suom. Tuure Lehén ja Timo Koste venäjänkielisestä laitoksesta *Dialektika prirody*.

44. Feuerbach-teeseissään Marx kirjoitti: ”Ihmisolemus ei ole mikään jollekin yksilölle ominainen abstraktio. Todellisuudessaan se on yhteiskunnallisten suhteiden kokonaisuus. ... Siksi Feuerbach ei näe, että ’uskonnollinen mieli’ on yhteiskunnallinen tuote ja että hänen erittelemänsä abstraktinen yksilö kuuluu todellisuudessa tiettyyn yhteiskuntamuotoon.” Karl Marx (1973) [1845] ’Teesejä Feuerbachista’, teoksessa Karl Marx & Friedrich Engels *Valitut teokset kolmessa osassa, Osa 1*, Moskova: Kustannusliike Edistys, 7–9. Vastaavan ajatuksen Marx esitti kansantaloustieteen kritiikissään: “[a]ineellisen elämän

ihminen saattoi muuttaa ihmisluontoa muuttamalla yhteiskuntaa: sen ymmärrettiin kumoavan ajatuksen evoluutiosta kehittyneistä, ihmisluontoon juurtuneista universaaleista tunteista tai vaistoista.⁴⁴ Suomessa biologisminvastainen ryhmä tutustui 1970-luvulla sekä Marxin ja Engelsin kirjoituksiin että sosialistimaiden biologismikeskusteluun ja alkoi lainata niistä marxismiin opillisten vaatimusten mukaisia vasta-argumentteja Koivistoille ja muille, jotka kirjoituksissaan ”häivyttivät eron biologisten ja yhteiskunnallisten lainalaisuuksien väliltä” ja selittivät ”kapitalismin yhteiskunnallista ja moraalista kriisiä” ihmisen ”perinnöllisistä ominaisuuksista johtuvana universaalina ’ihmisen kriisinä’”.⁴⁵ Koivistojen ja Leikolan toivoma, 1960-luvun lopulla lupaavasti alkanut keskustelu evoluution tuottamista ihmisen biologisista käyttäytymistäipumuksista jäi 1970-luvun taitteen jälkeen vähäiseksi, sillä poliittiseksi lyömäaseeksi muutettu biologismin kategoria antoi (vasemmistolle) mahdollisuuden asettaa lähtökohtainen haaste darwinilaiselle yhteiskuntateorialle ottamatta kantaa etologien tai sosiobiologien yksittäisiin ja yksityiskohtaisempiin ihmisluontoa koskeviin väitteisiin.

tuotantotapa on määräävä yhteiskunnalliselle, poliittiselle ja henkisel elämänprosessille yleensäkin. Ihmisten tajunta ei määrää heidän olemistaan, vaan päinvastoin heidän yhteiskunnallinen olemisensä määrää heidän tajuntansa.” Karl Marx (1970) [1859] *Kansantaloustieteen arvostelua*, Helsinki: Kansankulttuuri Oy, 17. Saksankielinen alkuteos Zur Kritik der politischen Ökonomie, suom. Antero Tiisanen. Etologien ja sosiobiologien ajatus suhteellisen staattisesta ihmisluonnosta sopi huonosti yhteen myös joidenkin oppimisteorioiden ja amerikkalaisen kulttuuriantropologian tarjoamien näkökulmien kanssa. Kiinnostavaa (joskin hankalaa) olisi tutkia marxismia ja niiden suhteellista vaikutusta 1900-luvun lopun suomalaisen akateemisen älymystön ajatteluun. Etologiaa ja sosiobiologiaa käsitelleessä 1970-luvun akateemisessa keskustelussa ja kritiikissä marxismia rooli oli epäilemättä korostuneempi.

45. Yrjö Haila, Pertti Rovamo, Matti Saraste & Jussi Timonen (1974) ’Luonnontieteet ja ideologinen taistelu’, *Soihitu* 6/1974, 66–67.

Sosialistimaiden tiedettä ihailleet⁴⁶ suomalaiset biologismin kriitikot tutustuivat Neuvostoliiton ja DDR:n tieteellisiä keskusteluita seuratesaamalla myös Marxin ja Engelsin ajatuksia huomattavasti uudempaan biologismin vastaisiin poliittisiin, moraalisiin, filosofisiin ja historiallisiin argumentteihin. Näiden ajatusten tärkeimpänä maahantuojana ja samalla tuotteliaimpana suomalaisena biologismin kriitikkona alkoi 1970-luvun puolivälin tienoilla erottua Yrjö Haila (s. 1947), nuori filosofiasta kiinnostunut⁴⁷ ekologi, joka oli voimakkaasti sitoutunut sekä taistolaiseen poliittiseen liikkeeseen että marxilais-leniniläiseen yhteiskuntateoriaan. Saksankielentaitoisella Hailalla oli avainrooli etenkin itäksalalaisen biologismikritiikin välittämisessä Suomeen.

Itäksalalaisen kirjallisuuden marxilaisesta luonteesta ja Hailan syvästä kiinnostuksesta aatehistoriaan johtui, että Itä-Saksasta välittyi Suomeen erityisesti historiallinen lähestymistapa biologismin ongelmaan. 1970-luvun alussa Haila kertoi *Kommunistin* lukijoille, että itäksalalaisfilosofi Walter Hollitscherin tuoreen analyysin mukaan biologismi oli porvarillinen oppi, joka oli ”esiintynyt varsin monina eri muunnelmina aina sen mukaan, mitkä tekijät ovat ideologisen taistelun kannalta keskeisiä. Tällä hetkellä, imperialismiin ja sosialismin järjestelmien kilpailun oloissa, jolloin sosialismi on jo saanut ihmiskunnan kehityksessä johtavan osan, on keskeistä pyrkiä osoittamaan imperialismi kaikkein rapiotilan merkkeineen ’ihmisluonteen mukaiseksi’ ja sosialismi ’ihmisluonteen vastaiseksi’ tai peräti utopiaksi ja pelastususkonnoksi.”⁴⁸ Muutamaa vuotta myöhemmin Haila sai toisen itäksalalaisfilosofin, Alexander Wernecken teoksesta *Biologismus und ideologischer Klassenkampf* (1976) vahvistusta aikaisemmille näkemyksilleen.⁴⁹ Haila syvensi historiallista analyysiansä Tutkijaliiton kustantamassa teoksessa *Homo sapiens – johdatus biologiseen ihmiskuvaan*, joka sai runsaasti huomiota suomalaisissa tiede- ja päivälehdissä 1980-luvun taitteessa.⁵⁰ *Homo sapien-*

sisä Haila paikansi ihmisetologian ja sosiobiologian intellektuaaliset ja ideologiset juuret 1700- ja 1800-luvun yhteiskunnallisten kumousten kaudelle, ”aateliston edustajiin”, jotka

”luonnollisesti taistelivat [yhteiskunnallista] murrosta vastaan. Aseisiin kuului vetoaminen ”ihmisluontoon”; mm. ranskalainen kreivi de Gobineau julkaisi 1853–55 useampiosaisen teoksen ihmisten eriarvoisuudesta. Onko liian banaalia rinnastaa nykypäivän Ardrey, Lorenz, Morris tai Wilson johonkin 1800-luvun kreiviin, jonka käsitysten biologinen perusta oli hatara? Ei! Rinnastuksen oikeuttaa, että nämä henkilöt sijaitsevat samassa aatehistoriallisessa jatkumossa”⁵¹

46. Kuten Lind toteaa, Tutkijaliiton perustamisvaiheessa liiton ympärille kerääntynyt vasemmistolike näki sosialistisen tiedekonseptin edut suhteessa kapitalistiseen ”vähintäänkin omnipotenttisen ylivoimaisina”. Lind (1998) 43.

47. Pääaineensa ekologisen eläintieteen rinnalla Haila luki tärkeimpänä sivuaineenaan teoreettista filosofiaa. Hailan opinnoista ja urasta, ks. <http://www.uta.fi/laitokset/yhdt/henkilökunta/haila.php> (tarkistettu 22.2.2011).

48. Haila (1973) 522. *Kommunisti*-lehden kirjoitus on vanhin löytämäni teksti, jossa itäksalalaistutkijoiden käyttämää biologismi-käsitettä (Biologismus) esitellään suomalaiselle yleisölle.

49. Hailan mukaan Wernecken (1976) teos sisälsi ”hyvän historiallisen katsauksen”. Yrjö Haila (1979a) ’Biologismi ja tieteellinen ihmiskuva’, teoksessa Olli Järvinen & Seppo Kuusela (toim.), *Homo sapiens. Johdatus biologiseen ihmiskuvaan*, Loviisa: Symbioosi & Tutkijaliitto, 91.

50. Haila (1979a) 85–91. Mm. *Helsingin Sanomat*, *Turun Sanomat*, *Ylioppilaslehti*, *Psykologia* ja *Suomen Luonto* julkaisivat teoksesta positiivisen arvion. Matti Leinonen (1979) ’Biologinen ihmiskuva’, *Helsingin Sanomat* 22.7.1979; Matti Saraste (1979) ’Ihmisen tutkimuksen ongelmia’, *Ylioppilaslehti* 16/1979; Matti Vartiainen (1979) ’Biologismin maailmankuva’, *Psykologia* 6/1979, 39–41; Ahti Laitinen (1980) ’Johdatus biologiseen ihmiskuvaan’, *Turun Sanomat* 6.1.1980; Tapio Lindholm (1980) ’Mikä ihmisen oikeastaan on?’ *Suomen Luonto* 2/1980, 93.

51. Haila (1979a) 85–86. Haila liitti ”biologismin kehitystä” kuvaavaan rekonstruktioonsa myös fasisisten Saksan ja Etelä-Afrikan rotuopit, joissa ”huipentuivat” ”sosiaalidarwinismiin” kuuluneet teorialit rotujen eriarvoisuudesta.

Haila myönsi tien nykypäivän biologismiin olleen ”toki polveileva”, mutta ei katsonut sen kaahtavan esitystään: ”biologististen teorioiden perusyhtäläisyydet erottuvat kuitenkin selvästi.”⁵² Tosiasiassa Hailan esitystä, joka kytki filosofisesti ja historiallisesti yhteen ihmisluonnon yhteisiä piirteitä kuvaavat ja selittävät teoriat sekä rasisittiset väitteet ihmisten eriarvoisuudesta, on pidettävä harhaanjohtavana kuvauksena biososiaalisen ajattelun historiasta.⁵³ Ilmeistä onkin, että sekä Haila että itäsuomalaiset filosofit tähtäsivät historian esityksillään pikemmin retoriseen vaikuttamiseen kuin objektiiviseen ja aukottomaan historialliseen rekonstruktioon: kertomuksen avulla oli tarkoitus saattaa uudet darwinilaiset ihmisluontoajatukset epäilyttävään valoon ja ilman seikkaperäistä (luonnon)tieteellistä keskustelua torjua opit, joka uhkasivat marxilaisesta teoriasta omaksuttuja, optimistisiksi ja edistykselliseksi koettuja ihmis- ja yhteiskuntäkäsityksiä.⁵⁴

Neuvostoliittolainen tutkimus avasi suomalaisille luonnontieteellisemmin suuntautuneita lähestymistapoja biologismin ongelmaan. Biologismin kriitikoita kiinnosti erityisesti Neuvostoliiton pitkä psykologinen traditio, jossa oli esitetty erilaisia vastauksia kysymykseen, josta käytettiin Neuvostoliitossa ilmaisua ”biologisen suhde sosiaaliseen”. Tradition vanhimmat juuret ulottuivat fysiologi ja eläinpsykologi I. P. Pavlovin (1849–1936) kuuluisiin tutkimuksiin eläinten ehdollisista reflekseistä, sieltä tärkeimpänä Lev Vy-

52. Haila (1979a) 86.

53. Perustellumpia esityksiä mielen ja käyttäytymisen evoluutioteorioiden historiasta ovat esim. Richards (1987) ja kriittisempi Kaye (1997).

54. Retorisesta vaikuttamisesta tieteessä ja erityisesti historian käytöstä, ks. Wolf Lepenies & Peter Weingart (1983) 'Introduction', teoksessa Loren Graham, Wolf Lepenies & Peter Weingart (toim.), *Functions and Uses of Disciplinary Histories*, Dordrecht: Reidel, ix-xx. Ks. myös Marja Keränen (1996) "Tieteet retoriikkana", teoksessa Kari Palonen & Hilikka Summa (toim.), *Pelkkää retoriikkaa. Tutkimuksen ja politiikan retoriikat*, Tampere: Vastapaino, 109–134.

HOMO SAPIENS johdatus biologiseen ihmiskuvaan

toimittaneet
Olli Järvinen
Seppo Kuusela

Symbioosi & Tutkijaliitto

Tutkijaliiton kustantama Homo sapiens varoitti epätieteellisestä ja kohtalonuskoisuuteen johdattavasta biologismista.

gotskin (1896–1934) 1920- ja 1930-luvun marxilaisvaikutteisiin tutkimuksiin ihmismielestä, ajattelusta ja kielestä, ja lopulta muun muassa A. R. Lurijan ja A. N. Leontjevin edustamaan marxilais-vygotskilaiseen, niin sanottuun ”kulttuurihistorialliseen” psykologiseen koulukuntaan.⁵⁵ 1970-luvulla neuvostopsykologian valtavirtaa edustivat Vygotskin jo iäkkäät oppilaat

55. Pavlovista ja Vygotskin koulukunnasta, ks. Graham (1987) 157–219. 1960-luvun lopulta lähtien uudempi käyttäytymisgeneettinen koulukunta haastoi Neuvostoliitossa vanhemmat, marxilaiset ympäristön vaikutusta korostavat näkemykset. Graham (1987) 220–245. Neuvostopsykologia kaiken kaikkiaan oli näkyvästi esillä suomalaisessa tieteellisessä keskustelussa 1970-luvulla, erityisesti vasemmistolaisen linjan eksplisiittisesti omaksuneessa Psykologia-lehdessä ja Edistys-kustantamon julkaisemien suomennosten ansiosta.

Lurija ja Leontjev, jotka pyrkivät sitomaan yhteen marxismin ja psykologian ja korostivat siohistoriallisten tekijöiden vaikutusta ihmisen ajatteluun ja tunteisiin. Suomessa 1970-luvun nuoret biologismikriitikot tulkitsivat marxilais-vygotskilaisen neuvostopsykologian ja myös pavlovilaisen eläinpsykologian antavan sekä aiheuttaen aseita darwinismin torjumiseen ihmistieteistä. Kriitikoista psykologi Pekka Arinen katsoi 1970-luvun lopulla, että eräs vygotskilaisen tradition ”keskeisimmistä oivalluksista oli psykologian vapauttaminen biologian kahleista”. Hänen mielestään neuvostopsykologia oli osoittanut, että inhimillinen kieli oli ”luonteeltaan työväline kaltainen”, ja että työvälineen valmistaminen ja käyttö sinänsä oli jo ”erottava tunnusmerkki ihmisen ja muiden eläinten välillä”. Arisen päätelmänä oli, että ”[n]äin se Darwiniin pohjaava kehitysteoria, joka korostaa runsaiden lajimuunnelmien sattumanvaraista sopeutumista ulkoisiin olosuhteisiin ei päde enää ihmiseen. Inhimillinen tietoisuus ei kehity biologisten vaan sosiaalisten lakien mukaan.”⁵⁶

Muutamaa vuotta aikaisemmin Yrjö Haila oli tulkinut samansuuntaisesti Pavlovin klassisia ehdollistumistutkimuksia. Hän katsoi, että Pavlovin tutkimuksia saattoi käyttää aseena biologististen vaistoteorioiden vastaisessa kamppailussa, koska Pavlov oli osoittanut ympäristötekijöiden merkittävässä määrin määräävän eläinten käyttäytymistä. Haila huomautti, että eläinten käyttäytyminen ei kokonaisuudessaan perustunut jäykkiin periytyviin kaavoihin, ja korosti, että ”ihmisen kohdalla [periytyvien käyttäytymiskaavojen] osuus on vielä paljon pienempi”.⁵⁷ Vetoaminen Pavlovin eläinfyysiologisiin tutkimuksiin ja käsitteisiin ja ekstrapolaatio eläimistä ihmiseen olivat ristiriidassa Hailan useissa yhteyksissä hyväksymien, ankaran rajan biologian ja yhteiskuntatieteen välille vetävien opillisten vaatimusten kanssa.⁵⁸ Nuorelle suomalaiskommunistille loogisuutta tärkeämpiä päämääriä saattoivat kuitenkin olla keinoja kaihtamaton kamppailu porvarillista biologismia vastaan ja neuvostotie-

teen tunnetuksi tekeminen Suomessa. Haila oli tyytymätön siihen, että ”näkyvimmat länsimaiset eläinpsykologian edustajat” olivat ”lähes täysin laiminlyöneet” Pavlovin kirjoitukset.⁵⁹

Vasemmistolaisten biologismin kriitikoiden ihaileva suhtautuminen neuvostoliittolaisiin ajattelijoihin oli paljaimmillaan heidän suhteessaan Leniniin. 1970-luvun alussa kriitikoiden ryhmä nosti Leninin auktoriteetiksi biologismin varhaisena ja tärkeänä arvostelijana. Sosialistisen opiskelijaliiton julkaisemassa *Soihdussa* kriitikot muistuttivat, että Lenin oli 1900-luvun alun filosofisissa tutkimuksissaan torjunut kaikki yritykset pohjata yhteiskuntatiede biologiaan. Yhteisessä kirjoituksessaan Yrjö Haila, Pertti Rovamo, Matti Saraste ja Jussi Timonen huomauttivat, että ”kysymys ei ole siitä, mitä biologian käsitteitä käytetään, vaan kuten Lenin toteaa, ’biologisten käsitteiden siirtäminen yleensä yhteiskuntatieteiden alalle on fraasi. Tehdäänkö tällainen siirto ’hyvässä’ tarkoituksessa vaiko väärin sosiologisten johtopäätösten tukemiseksi, fraasi ei siitä lakkaa olemasta fraasi.”⁶⁰ Kriitikoiden ryhmälle viittaus Leninin jyrkkään tulkintaan biologian ja yhteiskuntatieteiden välisestä ylittämättömästä rajasta riitti vastaukseksi niille, jotka ”biologisessa innoituksessaan eivät

56. Pekka Arinen (1977b) ’Suomalaisen laitoksen esipuhe’, teoksessa A.N. Leontjev, *Toiminta, tietoisuus, persoonallisuus*, Helsinki: Kansankulttuuri, 8.

57. Haila (1973) 522–523.

58. Vrt. Hailan hyväksyvä kanta Leninin näkemykseen, jota esitellään tämän artikkelin seuraavassa kappaleessa. Lisäksi, juuri Pavlovia käsittelevässä artikkelissa Haila katsoi, että eri eläinten ”käyttäytymismuotojen samastaminen ja siirtäminen ihmiseen palvelee ainoastaan yhtä, edeltä käsin asetettua päämäärää: osoittaa, että ’sodat kuuluvat ihmisluontoon’”. Haila (1973) 522.

59. Haila (1973) 522.

60. Haila, Rovamo, Saraste & Timonen (1974) 67. Lainaus on teoksesta V.I. Lenin (1946) [1909] *Materialismi ja empiriokritisismi. Arvostelevia merkintöjä eräästä taantumuksellisesta filosofiasta*, Petroskoi: Karjalais-suomalaisen SNT:n valtion kustannusliike, 337 (korostus alkuteoksessa). Venäjänkielinen alkuteos *Materializm i empiriokritisizm*.

huomaa, että kysymykset [ihmisen sosiaalisesta käyttäytymisestä] kuuluvat yhteiskunnallisten lainalaisuuksien piiriin”.⁶¹

1970-luvun puolivälin jälkeen suomalaisissa evoluutioväittelyissä alkoi lisääntyvästi painotua Yhdysvalloista ja erityisesti amerikkalaiseen akateemiseen vasemmistoon kuuluneilta biologeilta peräisin olleiden ideoiden merkitys. Sosialistimaiden filosofien ja psykologien merkitys vastaavasti vähentyi 1970-luvun viimeisinä vuosina ja varsinkin 1980-luvun taitteen jälkeen. Etenkin biologin koulutuksen saaneiden biologismikriitikkojen kiinnostus amerikkalaiskolegoidensa ihmisluontokäsityksiä kohtaan kasvoi, samalla kun biologit tekivät pesäeroa Tutkijaliittoon ja sen ympärille rakentuneen suomalaisen akateemisen vasemmistolaisuuden uuteen, ranskalaiseen jälkistrukturalistiseen linjaan.⁶² Yhdysvaltalaisessa akateemisessa vasemmistossa suomalaiset biologit kohtasivat kollegojaan, jotka jakoivat heidän vasemmistolaisen maailmankatsomuksensa, luottamuksen objektiivisen tieteen mahdollisuuksiin ja huolen biologian porvarillista väärinkäyttöä kohtaan.

Biologien katse kääntyi länteen kuitenkin ennen kaikkea siksi, että syksyn 1975 jälkeen evoluutiosta ja ihmisluonnosta väiteltiin Yhdysvalloissa selvästi aikaisempaa äänekkäämmin. Eri laisten näkökulmien ja kiihkeiden kannanottojen vyöryn oli saanut aikaan evoluutiobiologi E. O. Wilsonin uuden, järkälemäisen *Sociobiology*-teoksen viimeinen, ihmistä käsittelevä luku sekä erityisesti kirjan julkaisemisen jälkeiset tapahtumat Bostonissa. Yksi 1900-luvun lopun rajuimmista ja laajimmin mediassa huomioituista tiedekiistoista käynnistyi, kun Wilsonin läheiset kollegat Harvardin yliopistosta syyttivät arvostettua professoria rasististen mielipiteiden ja taantumuksellisen yhteiskuntapolitiikan tieteellisestä oikeuttamisesta *New York Review of Books*'issa julkaistussa yhteisessä kirjeessään.⁶³ Wilsonin arvostelijoista tunnetuimmat, geneetikko Richard Lewontin, paleontologi Stephen Jay Gould ja ekologi Richard Levins kuuluivat

1960- ja 1970-luvulla alojensa johtaviin tutkijoihin, mutta kansainvälinen tiedeyhteisö tunsivat heidät myös vasemmistoradikaaleina poliittisina aktivisteina.⁶⁴ 1970-luvun jälkipuoliskolla osa edellä esillä olleista suomalaisista vasemmistolaisista biologeista (sekä muita biologeja) ryhtyi arvioimaan ja käsittelemään amerikkalaiskolegoidensa esittämää sosiobiologian kritiikkiä yliopistojen luentokursseilla, yleisöluennoilla ja erilaisilla kirjallisilla areenoilla.⁶⁵ Amerikkalaisten esittämä kritiikki muistutti itäksalalais- ja neuvostotutkijoiden biologismin vastaisia näkemyksiä, mutta osin myös poikkesi niistä.

Oli osin amerikkalaisten vasemmistolaisbiologien vaikutusta, että Suomessa ”reduktionismi” kiilasi 1970-luvun lopulla ”biologismin” enti-

61. Haila, Rovamo, Saraste & Timonen (1974) 67.

62. Tutkijaliittolaiset kääntyivät marxismista kohti jälkistrukturalistisia ja ”postmodernistisia” aatteita mm. länsisaksalaisten teoreettisten keskustelujen kautta. Luonnontieteilijöiden muuttanutta suhdetta Tutkijaliittoon käsittelee lyhyesti Lind (1998) 108–109. Lindin mukaan luonnontieteilijöiden ”oli yhä vaikeampi seurata spesifioituvia ja entisen poliittisen kontekstin ohittavia yhteiskuntatieteellisiä keskusteluja”. Lisäksi, todennäköisesti luonnontieteilijöiden alkoi olla vaikeampi samastua liikkeeseen, jonka (tieto-)opilliseen linjaan oli tulossa yhä enemmän vaikutteita ranskalaisesta jälkistrukturalismista. Marxismi oli haastanut nimenomaisesti *porvarillisen* tieteen objektiivisuuden, mutta uudet ranskalaiset opit kyseenalaistivat tieteen objektiivisuuden *yleensä*.

63. Elisabeth Allen et al. (1975) 'Against "Sociobiology"', *The New York Review of Books* 11.12.1975.

64. Mainitut tutkijat olivat aikaisemminkin yrittäneet paljastaa tapauksia, joissa näkivät rasismia tai porvarillisen ideologian ohjailleen luonnontieteen kehitystä ja käyttöä. Sosiobiologiakiistan yhteydessä he liittyivät Science for the People -nimiseen kansalliseen vasemmistolaiseen tieteilijäjärjestöön. Segerstråle (2001) 20, 40–48, 218; Phil Gasper (2002) 'Stephen Jay Gould: dialectical biologist', *International Socialist Review*, Issue 24 (July–August). Verkko-versio osoitteessa <http://www.isreview.org/issues/24/gould.shtml> (23.2.2011).

65. Sosiobiologialle omistettiin luentosarjat ainakin Helsingin yliopistossa vuonna 1976 ja Turun yliopistossa 1986. Helsingin luentokurssin osallistujalista löytyy artikkelista Maria Donner et al. (1978) 'Mitä on sosiobiologia?', *Luonnon Tutkija* 3/1978, 82–84. Tässä artikkelissa mainituista tutkijoista kurssille osallistui Olli Järvinen, Sepo Kuusela ja Kari Vepsäläinen. Turun kurssin pohjalta

selle paikalle etologia- ja sosiobiologiakiistojen keskeiseksi käsitteeksi.⁶⁶ Amerikkalaisbiologit Levins ja Lewontin painottivat reduktionistista lähestymistapaa etologien ja sosiobiologien perustavana ongelmana: reduktionistit eivät ajatelleet dialektisesti, vaan tarkastelivat todellisuutta yksisuuntaisten kausaalisuhteiden kenttänä ja pienen pieniin osiin jakautuneena.⁶⁷ Sosiobiologian isä E. O. Wilsonia he pitivät eräänä puhtaimmista reduktionismin edustajista. Amerikkalaisten marxilaisbiologien mielestä Wilsonin ja muiden reduktionistien suurimpia virheitä oli pelkistää ihmiselämä evoluutiossa kehittyneisiin käyttäytymiskaavoihin ja pysyvään ”ihmisluontoon”, ”joka määrää käyttäytymisemme ja sosiaalisen järjestelmämme niin pitkälle, että ’luonnollisesta’ poikkeaminen on vaarallista”.⁶⁸

Suomessa amerikkalaisbiologien ajatukset herättivät väliä vastakaukua. Ensimmäinen suomalaista sosiobiologiaa käsitellyt luentokurssi pidettiin Helsingin yliopiston perinnöllisyystieteen laitoksessa syksyllä 1976. Sen osanottajat, mm. edellä mainitut ekologit Olli Järvinen ja Kari Vepsäläinen, arvostelivat yhteisessä kirjoituksessaan Wilsonia siitä, että hän ihmisetologien tavoin ”yrittelee ihmislajin sosiaalisten

ilmiöiden selittämistä palauttamalla biologiaan... kysymys on filosofisesta reduktionismista”.⁶⁹ Kuten amerikkalaisbiologit, kurssin osallistujat epäilivät reduktionismin olevan filosofinen lähtökohta, jonka laajempi hyväksyminen todennäköisesti johtaisi yhteiskunnallisesti vaarallisiin seurauksiin. Jälleen kerran hyökkäys darwinilaista yhteiskuntateoriaa vastaan oli luonteeltaan moraalinen ja poliittinen:

”Kun Wilsonin sosiobiologian tavoitteena on palauttaa sosiologia biologiaan, tunnustetaan samalla rotujen, yhteisöjen, yhteiskuntaluokkien ja sukupuolten eriarvoisuus luonnon valinnan tuloksiksi. Näin paljastuu sosiobiologian ideologinen, ei biologinen sisältö. Kaikki yritykset muuttaa ”luonnollista” yhteiskunnan rakennetta ovat sosiobiologisessa maailmassa tuomitut epäonnistumaan, koska poikkeamat ovat luonnonvastaisia. Mikä tahansa wilsonilaisen yhteiskunnan käyttäytymismuoto lisää (tai on lisännyt) ihmisen fitnessiä (biologista menestyvyyttä) ja on näin ollen hyväksyttävissä.”⁷⁰

Julkaistiin teos Erkki Haukioja, Veijo Jormalainen & Petter Portin (toim.) (1988) *Evoluutioteoria ja sosiobiologia*, Turku: Turun yliopisto. Varhaisen suomalaisen sosiobiologia-keskustelun kannalta tärkeä tapahtuma oli keväällä 1978 Helsingissä järjestetty ihmisen sosiobiologiaa ja laajemmin biologista ihmiskuvaa käsitellyt yleisöluento, jonka esitelmien pohjalta HY:n biologian opiskelijoiden ainejärjestö Symbioosi ja Tutkijaliitto myöhemmin julkaisivat teoksen *Homo sapiens. Johdatus biologiseen ihmiskuvaan* (1979).

66. 1970-luvun lopulla Suomessa havahduttiin siihen, että ”4–5 vuotta sitten merkittävät psykologit ja biologit niin Neuvostoliitossa, Englannissa kuin Yhdysvalloissakin kokivat jonkinlaisen reduktion ongelman [luonnontieteiden ja psykologian alalla]”. Kari Lagerspetz & Kirsti Lagerspetz (1979) Ajatuksia reduktionismin ongelmasta, *Psykologia* 3/1979, 3. Yksi merkki havahtumisesta oli Suomen psykologisen seuran järjestämä reduktionismin seminaari Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksella 27.4.1979. Lagerspetzien artikkeli on luettu esitelmänä kyseisessä seminaarissa.

---

67. Richard Levins & Richard Lewontin (1985) *The Dialectical Biologist*, Cambridge & London: Harvard University Press; Steven Rose, Leon J. Kamin & R. C. Lewontin (1984) *Not in Our Genes. Biology, Ideology and Human Nature*, Harmondsworth: Penguin Books Ltd. Levinsin ja Lewontinin mukaan reduktionismin ja dialektiikan vastakkainasettelu oli 1900-luvun lopulla korvannut 1800-luvun kiistat idealistien ja materialistien välillä. Levins & Lewontin (1985) 254.

68. Levins & Lewontin (1985) 254.

69. Donner et al. (1978) 83.

70. Donner et al. (1978) 84. Ks. myös Hanski (1977) 69–70; Haila (1979a) 86–87; Petter Portin (1985) 'Ihmisen sosiobiologian kritiikki', *Luonnon Tutkija* 5/1985, 144–150. Muutamat suomalaistieteilijät kiinnostuivat yhdysvaltalaisen marxilaisbiologien reduktionismikritiikkiin liittyneestä ajatuksesta, että biologiatielle oli mahdollista luoda uusi teoreettinen perusta, jonka avulla biologisen ja biososiaalisen tutkimuksen poliittiset merkitykset ja vaikutukset muodostuisivat emansipoiiviksi toisin kuin poliittisesti konservatiiviseksi tulkitulla vanhalla reduktionistisella mallilla. Amerikkalaisbiologit kutsuivat kehittämäänsä teoriarenkennelmaa ”dialektiseksi biologiaksi”. Levins & Lewontin (1985). Suomalaisen positiivinen kiinnostus ilmenee mm. artikkeleissa Haila (1983), erit. 36–37; Portin (1985).

Nuorten vasemmistolaisten tutkijoiden 1970-luvun alussa aloittamaan biologismin ja reduktionismin kritiikkiin yhtyi 1970-luvun lopulla ja 1980-luvun alussa perinteisiä liberaaleja arvoja ja ihmis- ja yhteiskuntakäsityksiä puolustaneita tutkijoita, jotka kaihtoivat vasemmistolaista kielenkäyttöä. Tässä suomalaisen sosiobiologiakiistan vilkkaimmassa vaiheessa muiden muassa valtiotieteilijä Kari Palonen ja filosofi Ilkka Niiniluoto alkoivat pohtia ja julkisesti epäillä etologien ja sosiobiologien yritystä palauttaa sosiologia biologiaan. Varhaisempien vasemmistolaisten biologismikriitikoiden tavoin he huolestuivat sosiobiologian poliittisista kytköksistä, siitä, että sen ”avulla on perusteltu yhteiskunnallisesti arveluttavia ideologioita näkemyksiä”⁷¹ ja siitä etteivät sosiobiologit ”edes kauhistu [tutkimusohjelman- sa] rasistisia poliittisia seurauksia”.⁷² Liberaalien yhteydessä sosiobiologian kritiikkiin saattoi Ilkka ja Sesse Koiviston, Anto Leikolan ja Tatu Vanhasen kokemus olla, että suomalainen tiedeyhteisö oli kokonaan torjunut darwinismin yhteiskunnallisesta ajattelusta. Tosiasiassa evoluutioajattelua ei kuitenkaan ollut täysin torjuttu.

71. Ilkka Niiniluoto (1984) 'Olemmeko ennalta ohjelmoidut?', teoksessa *Tiede, filosofia ja maailmankatsomus. Filosofisia esseitä tiedosta ja sen arvosta*, Helsinki: Otava, 168. Niiniluodon essee perustuu puheenvuoroon, jonka hän esitti Yleisradion keväällä 1981 järjestämässä sosiobiologiaan keskittyneessä ohjelmasarjassa.

72. Kari Palonen (1978) 'Politiikan eläintieteeseenkö?', *Politiikka* 4/1978, 238. Poliittista kritiikkiä esitti myös toinen valtiotieteilijä, Markku Laakso artikkelissaan 'Biopolitiikasta sosiobiologiaan', *Politiikka* 4/1979, 319–330. Palosen kirjoitus oli suora vastine Tatu Vanhaselle (1978). Tätä seuranneessa vastineessaan Paloselle Vanhanen korosti, että ”sosiobiologian esille tuomat ihmisille yhteiset ominaisuudet ja käyttäytymismallit ovat yhteisiä koko ihmiskunnalle [joten] sosiobiologiset tulokset soveltuisivat paremmin rasismien vastustajien kuin sen kannattajien käyttöön”. Vanhanen (1978) 241. Myöhemmin, 1990- ja 2000-luvulla, Vanhanen on herättänyt huomiota ja suut- tumusta artikkeleillaan ja kirjoillaan, joissa on esitetty riippuvuusuhde kansakunnan varallisuuden ja kansan keskimääräisen älykkyyden välillä. Vanhanen on kerran- nut uransa vaiheita teoksessa Tatu Vanhanen (2008) *Glo- baalit ongelmat. Evoluutiivisten juurten etsintää*, Helsinki: Terra Cognita, 12–20.

Biologinen pasifismi

Suomalaisen sosiobiologiakeskustelun ulottu- vuudet laajenivat merkittävästi 1980-luvun alus- sa. Kuten rauhanasiaa ajaneen Sadankomitean lehti *Ydin* raportoi vuonna 1981, sosiobiologia as- karrutti nyt mieliä ”niin ulkopoliittikan kabinetti- keskusteluissa ja juhlapuheissa kuin kuppiloiden pohdiskeluissakin”.⁷³ Keskustelun laajenemista ilmensivät ja toisaalta siihen vaikuttivat muuta- mat tunnettujen poliitikkojen ja politiikan taust- tavaikuttajien laajasti huomioituiden sosiobiologi- set ja ihmisetologiset tulkinnat kansainvälisistä suhteista, ihmisluonnosta ja ihmisen tulevaisuu- desta. Huomiota herättivät muun muassa Keijo Korhosen, hiljattain ulkoministerinä (1976– 1977) toimineen keskustapoliittikon sosiobiolo- giaan kiinnittyvät tulkinnat ulkopoliitikasta ja kansainvälisistä suhteista *Kanava*-lehdessä.⁷⁴ Vielä enemmän kiinnostusta herätti Pekka Kuu- sen, entisen SDP:n kansanedustajan ja Alkon pääjohtajan evoluutioteoriaan, -antropologiaan ja ihmisetologiaan pohjannut kunnianhimoinen ”eloonjäämisooppi” ihmiskunnalle, teos *Tämä ih- misen maailma*.⁷⁵

73. Marja-Helena Tuomioja (1981) 'Sosiobiologia – tie- teen viimeinen sana?' *Ydin* 2/1981, 10.

74. Keijo T. Korhonen (1980) 'Uusrealistin uskontun- nustus: muutos ja jatkuvuus kansainvälisissä suhteissa', *Kanava* 6/1980 (alun perin luettu esitelmänä Tampereen yliopiston historiatieteen laitoksella).

75. Pekka Kuusi (1982) *Tämä ihmisen maailma*. Porvoo, Helsinki, Juva: WSOY. Kuusen teos saavutti laajan lukija- kunnan. Kuudessa vuodessa siitä otettiin viisi painosta, yht. 27 000 kpl. Myös tutkijat kiinnostuivat siitä, mut- ta yhteiskuntatieteilijät ja varsinkin evoluutiotutkijat pitivät teosta harrastelijamaisena ja vanhanaikaisena: teos pohjautui käsitykseen, jonka mukaan luonnonva- linta kohdistui lajin tasolle. Kirjan ilmestymisen aikaan biologit Suomessa katsoivat käsityksen olevan ”yksise- litteisesti hylätty”. Jukka Salo & Martti Soikkeli (1983) *Eläinten käyttäytyminen. Evoluutio ja merkitys*, Helsinki: Otava, 250. Lisäksi niin biologeja kuin yhteiskuntatietei- lijöitä ärsytti, että Kuusi johti evoluutiosta ihmiskunnalle moraalisia ohjeita. Kuusi sai huomata, että monet yh- teiskuntatieteilijät vaikenivat hämmentyneinä, ja toiset yrittivät kuitata teoksen pisteliäällä kielellä. Kuusi piti nihkeän vastaanoton perusongelmana sitä, että ”ihmi- nen ei kerta kaikkiaan tahdo hyväksyä ajatusta itsestään

Tieteilijöiden aikaisemman, lähes yksiaänisen biologismikritiikin valossa huomionarvoista on, että samalla kun keskustelu levisi akateemisesta maailmasta laajemmalle julkiseen ja yksityiseen sananvaihtoon, tutkijoiden suhtautuminen evoluutioteorian käyttöön ihmistä koskevissa kysymyksissä oli muuttumassa. Ensinnäkin, 1980-luvun ensimmäisellä puoliskolla osa tieteilijöistä oli aikaisempaa halukkaampi käsittelemään julkisuudessa ihmisluontoa ja yhteiskuntaa koskevia kysymyksiä evoluutiotutkimuksen löytöjen ja teorioiden valossa. Toiseksi, valtaosa keskusteluun osallistuneista tieteilijöistä alkoi käyttää evoluutioajatusta aivan tiettyyn ideologiseen tarkoitukseen. Seuraavassa esitän, että darwinilaisen ihmisluontoajattelun lyhyeksi jääneen nousukauden aikana 1980-luvun alussa suomalaiset tieteilijät käyttivät evoluutioajatuksia ennen kaikkea pasifistisiin päämääriin.⁷⁶

Euro-ohjuskiistan yhteydessä Suomessa väiteltiin ihmisen luontaisesta sotaisuudesta ja rauhanomaisuudesta. Sosio-biologiaa käsittelevän kirjoituksen kuvitusta Sadankomitean Ydin-lehdessä (2 / 1981).

eliölajina, biologisenkin evoluution tuloksena... yhteiskuntatieteilijät eivät uskalla hypätä omasta pilttuustaan ulos”. Maailmalla teos levisi 1980-luvulla muun muassa englannin- ja venäjänkielisenä versiona ja kiinaksi käännettynä se pääsi muun muassa Pekingin yliopiston kurssikirjaksi. Jorma Bergholm (1988) ”Näkijä Pekka Kuusen ajattelun uusi tuleminen”, *Ydin* 8/1988, 21-23. Kuusen arvioista ks. esim. Eerik Lagerpetz (1983) ’Pekka Kuusi – yhteiskuntatieteitten puuttuva rengas?’ *Politiikka* 2/1983, 146–151; Pekka Suvanto (1983) ’Kuusen synteesi maailmanhistoriasta – vanhaa valistususkoa?’, *Historiallinen Aikakauskirja* 4/1983, 281–283; Arto Noro 1984 ”Tuntuu siltä kuin jokin outo, suuri ajatusprosessi olisi mennyt läitsemi”, *Sosiologia* 1/1984, 67–69; Tuomas Nevanlinna (1983) ’1860-luvun sosiaalipolitiikka’, *Ylioppilaslehti* 13.1.1983, 12. Kuusen ja Korhosen lisäksi myös Max Jakobson, entinen diplomaatti ja ulkopolitiikan taustavaikuttaja, omaksui 1980-luvun alussa etologisia ja sosiobiologisia tulkintoja ihmisluonnosta ja erityisesti kansainvälisistä suhteista. Max Jakobson (1983) 38. *kerros. Havaintoja ja muistiinpanoja vuosilta 1965–1971*, Helsinki: Otava, 117, 212. Akateemisen maailman ulkopuolella joidenkin poliitikkojen, kirjailijoiden ja toimittajien näkemykset sosiobiologiasta muistuttivat 1980-luvun alussa vahvasti 1970-luvun vasemmistolaisista biologismikritiikkiä. Ks. kansanedustaja Kaarina Suonion haastattelu artikkelissa Tuomioja (1981) 14–15; Erno Paasilinna (1981) ’Varokaa!’, *Näköpiiri* 5/1981, 3; Arjo Söderblom (1982) ’Vihan ilmiöitä’ *Vartija* 4/1982, 196–200. Julkisen keskustelun velloessa tutkijat käsitteli-

vät opin merkitystä, ansioita ja heikkouksia sanomalehtien lisäksi erilaisissa keskustelutilaisuuksissa Yleisradion televisio-ohjelmista Oriveden opiston Pahuuden päiviin. Pahuuden päivien puheenvuoroista ks. Anssi Saura (1982) ’Perinnöllisyystieteen näkökulma pahan ongelmaan’, *Vartija* 4/1982, 192–195. Yleisradion keskusteluista ks. *Kuusi keskustelua ihmisestä*, Yleisradion julkaisusarja 2/1982, 17–28.

76. Mielestäni voidaan sanoa, että 1980-luvun alussa suomalaiset tutkijat elvyttivät ns. rauhan biologian aateperinteen. Historioitsija Paul Crook on kutsunut ”rauhan biologiaksi” traditiota, joka jo 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alussa löysi darwinilaisesta evoluutioteoriasta perustan optimistiselle ihmis- ja maailmankuvalle, ja joka kehitti biologisia argumentteja ja sanastoja, joita voitiin käyttää ideologisesti rauhan asian edistämiseen. Paul Crook (1994) *Darwinism, War and History. The Debate over the Biology of War from the ‘Origin of Species’ to the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press, erit. 2; Crook (2007). Crookin mukaan tradition juuret ovat ensimmäiseksi Darwinin ajatuksessa, jonka mukaan luonnossa menestys ja ”kamppailujen” voittaminen vaativat yhteistä sopeutumista ja rinnakkaista olemassaoloa, toiseksi anarkistifilosofi Peter Kropotkinin teoriassa ”vastavuoroisen avunannon” biologisesta perustasta ja kolmanneksi biologi T.H. Huxleyn ”elevationistisessä” ja anti-deterministisessä evolutionismissa, joka kohotti ihmisen moraalisenä olentona luonnonlakien yläpuolelle. Crookin mukaan perinne oli erityisen vahva angloamerikkalais-

Kun suomalaista julkista keskustelua hallitsi Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välinen vakava ydinasekiista, niin sanottu euro-ohjuskiista,⁷⁷ liberaalit ja vasemmistolaiset tutkijat käyttivät evoluutiobiologian teoriaa ja tietoa eläinten käyttäytymisestä ja ihmisen evoluutiosta osoittaakseen, että ihmisillä oli luontainen taipumus ja halukkuus viettää rauhanomaista, yhteistyöhön perustuvaa elämää. Näin he pyrkivät kohottamaan yhteiskuntamoraalia, tukemaan laajaa ydinaseiden ja militarismin vastaista liikehdintää ja kiistämään joidenkin etologisten ja sosiobiologisten populaariteosten levittämät, pessimistisiä ja fatalistisia pidetyt käsitykset ihmisen myötäsyttyisistä aggressiosta ja väistämättömyydestä sotaisuudesta.⁷⁸

Vasemmistolaisiin biologismikriitikoihin 1970-luvun alusta saakka kuuluneet ekologit Yrjö Haila ja Kari Vepsäläinen havaitsivat ensimmäisinä, jo ennen laajoja julkisia ydinasekeskusteluja evoluutioajatusten positiiviset mahdollisuudet rauhantien ja yhteiskuntamoraalin alueella. He eivät selvästikään nähneet ristiriitaa siinä, että he samanaikaisesti hyökkäsivät biologismia vastaan ja käyttivät biologisia ja evolutiivisia argumentteja puolustaakseen käsitystä

rauhanomaisen elämäntavan luontaisuudesta ihmiselle. Jo 1970-luvun alussa Haila kirjoitti *Kommunistissa* kädellistutkimusten osoittaneen, että ihmisen ”lähimmillä sukulaisilla, ihmisen muotoisilla apinoilla, ei tunneta oman lajin yksilöihin kohdistuvaa aggressiivista käyttäytymistä”.⁷⁹ Hailan tulkinnan mukaan havainnot kädellisten harmonisista elintavoista osoittivat myös sen, että väite ihmisen vaistomaisesta aggressiivisuudesta oli ”vailla perusteita”. Apinoita koskevat havainnot olivat Hailalle yksi peruste väittää, että ”ihmisen oma kehitys perustuu nimenomaan oman lajin yksilöiden keskinäiseen yhteistyöhön”.⁸⁰

Muutamaa vuotta myöhemmin euro-ohjuskiistan yhteydessä Vepsäläinen tulkitsi, että ihmislouontoväittelyissä ei ollut yksinomaan tieteen, vaan pahimmassa tapauksessa ihmiskunnan tulevaisuus. Hän näki kauhukuvia ihmisetologien levittämien ”vaarallisten propagandamyyttien” syyttämistä ”maailmanpalosta” ja siksi vaati *Suomen Sosialidemokraatissa* tutkijoita liittymään ”rauhan rintamaan – oikeaa tietoa levittämään!”.⁸¹ Vepsäläinen katsoi, että räjähdysherkässä ilmapiiressä poliitikkoja ja kansalaisy-

---

sa maailmassa. Aikaisempi tutkimus rauhan biologian aatetraditiosta rajoittuu Crookin tutkimuksiin (ks. kuitenkin myös Mitman 1992), jotka käsittelevät Versaillesin rauhaa (1919) edeltäviä vuosia. Kylmän sodan aikaisia evoluutiokeskusteluja tai -ajattelijoita ei ole aikaisemmin yhdistetty rauhan biologian aateperinteeseen.

77. Euro-ohjuskiistaa vuosien 1979 ja 1983 välillä on kuvattu viimeiseksi suureksi eurooppalaiseksi kylmän sodan poliittiseksi konfliktiksi. Kiista alkoi joulukuussa 1979, kun Nato päätti sijoittaa uusia ydinohjuksia Eurooppaan vastapainoksi Neuvostoliiton SS-20 ohjuksille. Ydinasekiistojen vuoksi pelko ydinsodasta kasvoi ennennäkemättömän suureksi Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Jeffrey Herf (1991) *War by Other Means. Soviet Power, West German Resistance and the Battle of the Euromissiles*. New York: The Free Press, 226; David Cortright (2008) *Peace. A History of Movements and Ideas*, Cambridge: Cambridge University Press, 140. Euro-ohjuskiista aikaansai Suomessa ennennäkemättömän kiinnostuksen ydinaseisiin ja niiden rajoittamiseen. Kallenautio (2005) 413.

---

78. Mahdollista on sekin, että rauhanasiasia käytettiin 1980-luvun alussa ajankohtaisena perusteluna darwinilaisen yhteiskuntateorian puolesta. Tämä pätee erityisesti poliitologi Tatu Vanhaseen, joka jo 1970-luvun puolella pyrki päämäärätietoisesti edistämään darwinismin asiaa suomalaisissa yhteiskuntatieteissä – silloin lähes yksinään ja huonoin tuloksin. Vanhasen ”biologista pasifismia” esitellään tämän artikkelin sivuilla 24–25.

79. Haila (1973) 522. Väkivaltaisempi puoli ihmisen lähimmäistä sukulaisista, simpansseista, on tunnettu vasta 1970-luvun alun jälkeen. On havaittu, että simpanssit ja muut kädelliset puolustavat voimakkaasti reviirejään, tekevät aggressiivisia hyökkäyksiä vieraiden simpanssiryhmien alueille ja käyttävät lihaa ruokavaliossaan. Vielä 1960-luvulla eläintieteilijät kuvittelivat, että simpanssit ovat rauhanomaisia kasvissyöjiä. Richard Wrangham & Dale Peterson (1997) *Demonic Males. Apes and the Origins of Human Violence*, London: Bloomsbury, 11–21; Bowler (2003) 346.

80. Haila (1973) 522.

81. Vepsäläinen (1981).

sia oli valistettava ihmislajin pohjimmiltaan rauhanomaisista taipumuksista. Hänen mukaansa ihmisyydessä ”keskeistä” oli

”sosiaalisuus, voimakas yhteistoiminnallisuus (muun muassa välttämättömyystarvikkeiden ”keskinäinen jako”). Ihmistä luonnehtii myös äärimmäinen joustavuus, kyky sopeutua ympäristöön oppimalla. [Sen sijaan] väkivalta ja sodat eivät ole johdettavissa geeneistämme. Niin sanottu paha ihmisessä on kulttuurin, erityisesti valtapolitiikan tuotetta.”⁸²

Myös muutamat poliittisesti liberaalit, vasemmistolaisia retoriikkaa vältäneet tieteilijät ryhtyivät 1980-luvun alussa tarkastelemaan evoluutiotutkimuksen antia rauhanaatteelle ja yhteiskuntamoraalille. Etenkin psykologi Kirsti Lagerspetz, kriminologi Ahti Laitinen ja politiikan tutkija Tatu Vanhanen pohtivat yhteyksiä evoluutioteorian ja sodan ja rauhan kysymysten välillä. Lagerspetz, kansainvälisesti arvostettu aggressiotutkija, kuului 1960-luvun lopulta lähtien biologista ihmisluontoa käsitelleen suomalaisen keskustelun vaikutusvaltaisimpiin osallistujiin. Pasifismi sai suuremman osan Lagerspetzin ajattelussa 1970- ja 1980-luvulla,⁸³ ja samaan aikaan hän alkoi suhtautua aikaisempaa kielteisemmin etologien ja sosiobiologien näkemyksiin ihmisluonnosta ja väkivaltakäyttäytymisen biologisista syistä.⁸⁴ Lagerspetz pohti ihmisen rauhanomaisuuden biologista perustaa syvällisimmin vuonna 1982 Helsingin yliopistossa järjestetyssä yleisöluentosarjassa ”Uhkaako kolmas maailmansota?”. Luentosarjan kysymykseen vastaten Lagerspetz myönsi, että supervaltojen kiistely ydinaseista oli saanut hänet pelkäämään, että ”kolmas maailmansota voi olla kynnyksellä.”⁸⁵ Luennossaan Lagerspetz kuitenkin halusi välittää yleisölleen rohkaisevaa sanomaa: tieteen näkökulmasta ihminen ei ollut jatkuviin sotiin tuomittu luontainen tappaja, vaan päinvastoin, ihmistä saattoi luonnehtia ”luonnostaan rauhaan pyrkiväksi eläimeksi.”⁸⁶ Lagerspetz kumosi sosiobiologien pessimistisinä pitämiään väitteitä vii-

taten angloamerikkalaisiin antropologiisiin ja psykologiisiin tutkimuksiin,⁸⁷ ja tulkitsti, että niiden perusteella

”sosiaalisuus, toisista huolehtiminen, rationaalinen toiminta ynnä muut rauhanomaista yhteiskuntaa ylläpitävät ja kehittävät ominaisuudet ovat nimenomaan tyypillisiä ihmiselle eläinlajina ja aivan yhtä ”biologisista” kuin aggressio ja oman edun tavoittelu Jonkinmoisella oikeutuksella voidaan sanoa pyrkimyksen lajin säilymiseen olevan jopa ’luonnollisempaa ja biologisempaa’ kuin pyrkimyksen sen tuhoamiseen.”⁸⁸

Lagerspetz muistutti kuulijoitaan vielä siitä, että ihmiset ”voivat ratkaista oman kohtalonsa pyrkimällä aktiivisesti pitämään rauhaa parempana kuin sotaa, asettumalla kaikissa ratkaisuisaan

82. Kari Vepsäläinen (1979) 'Ihmisen evoluutio – myytit murenevat', *Suomen Sosialidemokraatti* 17.3.1979. Vepsäläisen kirjoitukset SS:ssä (1979; 1981) olivat arvioita teoksista Richard E. Leakey & Roger Lewin (1978) *Ihmisen synty*, Helsinki: Kirjayhtymä (englanninkielinen alkuteos *Origins*, suom. Virve Kajaste ja Antero Manninen) ja Richard E. Leakey (1981) *Ihmisen jäljillä*, Helsinki: Kirjayhtymä (englanninkielinen alkuteos *The Making of Mankind*, suom. Irma Rostedt). Leakey on maailmankuulu brittiläis-kenialainen paleoantropologi.

83. Lagerspetz toimi 1980-luvulla Suomen Rauhan- ja konfliktintutkimuslaitoksen johtokunnassa ja vuosina 1986–1991 laitoksen puheenjohtajana. Hän pohti ahkerasti psykologiatieteen potentiaalia rauhantyössä. Ks. esim. Kirsti Lagerspetz (1985) 'Psykologian mahdollisuudet edistää rauhaa', *Rauhantutkimus* 2/1985, 3–6.

84. Aikaisempi myönteinen suhtautuminen käy ilmi artikkeleissa Kirsti Lagerspetz (1969) 'Vihan juuret', *Suomalainen Suomi* 2/1969, 110–111; Kirsti Lagerspetz (1970) 'Koulukuntansa edustaja', *Psykologia* 1/1970, 42–43.

85. Lagerspetz (1982a) 24.

86. Lagerspetz (1982a) 46.

87. Lagerspetzin hyväksymiä auktoriteetteja olivat mm. sosiaalipsykologi Leonard Berkowitz ja antropologit L.S.B. Leakey ja Ashley Montagu.

88. Lagerspetz (1982a) 46. Lagerspetz myös vihjasi eräiden etologien ja sosiobiologien ”puolustaneen” sotia ”toteamalla, että koska niitä [sotia] on esiintynyt koko ihmiskunnan historian ajan, niitä täytyy esiintyä aina tulevaisuudessakin”. Lagerspetz (1982a) 25.

rauhan puolelle sotaa vastaan. Tässäkin he samalla toteuttavat omaa eläimellistä luontoaan.⁸⁹ Puheenvuorossaan Lagerspetz käytti evoluutioajatuksia tukeakseen käsitystä ihmisen rationaalisuudesta ja ihmisluonnon muovautuvuudesta, ja näiden ominaisuuksien avulla saavutettavasta valoisammasta tulevaisuudesta. Tässä mielessä puheenvuoro on nähtävä perinteisen liberaalin ihmiskuvan luonnontieteellisenä, darwinilaisena puolustuksena.

Kriminologi Ahti Laitisen osallistuminen evoluutiodebatteihin oli lyhytaikaisempaa kuin Lagerspetzin, mutta sitäkin intensiivisempää 1980-luvun alussa ja puolivälissä.⁹⁰ Laitinen ilmaisi suomalaistutkijoista kaikkein voimakaimmin pelot, jotka liittyivät pessimistisinä pidettyjen darwinilaisten ihmiskäsitysten leviämiseen tilanteessa, jossa supervaltojen varustelukierre kiihtyi ja ydinsodan uhka kasvoi. Samalla hän loi valoisaa kuvaa ihmisestä lajina, jonka lukuisat lajinsisäiset konfliktit eivät enää nykyaikana selittyneet aggressiivisilla tunteilla tai vaitoilla. Laitisen pelkona oli, että opettamalla sosiobiologisia näkemyksiä sodankäynnin ja ihmisluontoon juurtuneiden aggressiivisten tunteiden yhteydestä oli mahdollista ”luoda varustelulle suotuisaa maaperää, leimata rauhantyö realiteetit sivuuttavaksi idealismiksi ja alistaa ihmiset uskomaan sodan välttämättömyyteen”.⁹¹ Osoittaakseen tieteellisesti virheellisiksi tunnettujen sosiobiologien kuten E. O. Wilsonin ja Richard Alexanderin väitteet Laitinen nosti esiin muutokset sodankäynnin kehityshistoriassa ja mielestään ratkaisevan eron primitiivisen ja modernin sodankäynnin välillä. Vaikka sotiminen todennäköisesti oli kehittynyt varhaisista aggressiivisista yhteenotoista, modernissa sodankäynnissä toisten ihmisten tappaminen tapahtui ”ilman paljoakaan aggressiota, aivan muista motiiveista johtuen”. Ihmiset menivät sotaan ja toimivat siellä, ”koska heidät komennetaan sinne, rangaistuksen pelosta tai totellakseen”. Laitinen muistutti lisäksi lajien välisistä vertailuista, jotka osoittivat, ettei ihmisen sodankäynnille

löytynyt vertailukohtaa luonnossa: ihminen oli ainoa laji, jolla esiintyi lajinsisäistä hyökkäävää käyttäytymistä ”ilman samanaikaista aggressiivisuutta”.⁹² Viittaamalla sosiobiologiaa käsittelevissä kirjoituksissaan antropologien (kilpaileviin) teorioihin ihmisen evoluutiosta ja myös lajien väliin vertailuihin, Laitinen onnistui siinä missä katsoi sosiobiologien epäonnistuneen: yhdistämään darwinilaisen ajatuksen ihmisen eläimellisyydestä ja liberaalin maailmankuvan, joka roosti sodankäynnin luonnottomuutta.⁹³

Viimeiseksi nostan esiin ”biologisena pasifistina” jo edellä esillä olleen politiikan tutkija Tatu Vanhasen. 1980-luvun alun laajan ydinasekeskustelun yhteydessä myös Vanhanen kertoi populaarissa julkisuudessa, että evoluutiotutkimus oli paljastanut ihmisen rauhanomaisen potentiaalin, ja esitti kaksi näkemystä siitä, kuinka evoluutiotutkimuksen löytöjä oli mahdollista käyttää hyväksi pasifistisessa toiminnassa. Useissa esitelmissään ja päivälehdissä julkaisuissa kirjoituksissaan Vanhanen esitti, että rauhantyössä hyötyä olisi ainakin sosiobiologi Ro-

89. Lagerspetz (1982a) 47.

90. Laitinen julkaisi lukuisia kriittisiä kirjoituksia ihmisen sosiobiologiasta suomalaisissa politiikan tutkimuksen, oikeustieteen, psykologian ja sosiologian johtavissa aikakauskirjoissa sekä sanomalehtien yleisönosastoilla ja kirja-arvostelupalstoilla. Esim. Laitinen (1980); Laitinen (1982a), Ahti Laitinen (1982b) 'Oikeustiede ja sosiobiologia', *Oikeus* 1/1982, 50–54; Ahti Laitinen (1984) 'Sosiobiologian uustulkinnat', *Politiikka* 4/1984, 355–362; Ahti Laitinen & George Maude (1983) 'Biologistisella tutkimuksella yhteiskunnallisia vaikutuksia', *Helsingin Sanomat* 19.9.1983; Ahti Laitinen & George Maude (1986) 'Biologism, politics and international politics', *Acta Sociologica* 29, 113–128.

91. Laitinen (1982a) 409.

92. Ahti Laitinen (1985) *Biologismi yhteiskuntatieteissä*, Turku: Turun yliopisto, 173.

93. Sodasta ja rauhasta poliittisten liberaalien ”omantunnon” kysymyksenä, ks. Michael Howard (1987) *War and the Liberal Conscience*. Oxford: Oxford University Press. Ks. myös Michael W. Doyle (1997) *Ways of War and Peace. Realism, Liberalism, and Socialism*. New York & London: W.W. Norton & Company.

bert Triversin esittelemästä ajatuksesta, jonka mukaan ihmislouontoon kuului taipumus odottaa vastavuoroisuutta sosiaalisissa suhteissa.⁹⁴ Tähän käyttäytymismalliin ”vetoamalla” ja sitä ”hyväksikäyttämällä” oli Vanhasen mukaan mahdollista ratkaista vaikeita yhteiskunnallisia ja poliittisia ongelmia, joista tärkeimpiä olivat ydinaseiden ja yleensä asevarustelun supistaminen sekä väestönkasvun rajoittaminen. Vanhanen piti käynnissä olleita suurvaltojen välisiä neuvotteluja ydinohjusten vähentämisestä ”ajankohtaisena ja hyvin kouriintuntuvana esimerkkinä taipumuksesta vastavuoroisuuteen”, sillä keskeisenä kysymyksenä niissä oli ”sen pohdiminen, tekeekö vastapuoli yhtä suuria vähennyksiä”.⁹⁵ Pyrkimällä kansojen välisissä suhteissa vastavuoroisuuteen, ja myös ”korjaamalla vanhoja vääryyksiä eli rikkomuksia symmetrisen vastavuoroisuuden periaatetta vastaan”, oli ”mahdollista vähentää sodan vaaraa”.⁹⁶ Toiseksi Vanhanen esitti 1980-luvun alussa *Helsingin Sanomissa* ajatuksen, että biologisten, luontaisesti rauhanomaisten taipumustensa vuoksi naiset olivat miehiä paremmin varustettuja kohtaamaan ydinaseiden hallitseman aikakauden. Vähemmän väkivaltaisen yhteisen tulevaisuuden nimissä Vanhanen vaati poliittisten valta-asemien takaamista naisille kiintiöpaikkojen kautta:

94. Tatu Vanhanen (1983) ”Vastavuoroisuusteoria selittää yhteiskunnallisia ilmiöitä”, *Helsingin Sanomat* 24.2.1983; Tatu Vanhanen (1985a) ”Sodan ja rauhan evoluutio”, *Aamulehti* 1.11.1985; Tatu Vanhanen (1985b) ”Evoluution tuottamat käyttäytymistaipumukset”, teoksessa *Ihmisestä on kysymys. Kansanvalistusseuran kirjeopiston 65-vuotisjuhlapäivän puheenvuorot*, Helsinki: Hakapaino Oy, 24–35. Trivers oli ehdottanut, että luonnonvalinta oli tuottanut ihmiselle erityisiä vastavuoroisuuden ylläpitämistä edistäviä emotionaalisia ja kognitiivisia taipumuksia. Taipumuksiin kuuluivat mm. kiitollisuuden ja syyllisyyden tunne, huono omatunto ja kyky paljastaa petosyrityksiä. Robert L. Trivers (1971) ”The evolution of reciprocal altruism”, *Quarterly Review of Biology* 46, 35–57.
95. Vanhanen (1985b) 32–33.
96. Tatu Vanhanen (1985a).

”perusteluna naisten edustuksen lisäämiselle vallankäytön huipulla voisi olla toivo politiikan sisällön muuttumisesta nimenomaan kansainvälisten suhteiden alueella. Jos myös johtavissa sotilasvaltioissa naiset saisivat puolet kriittisten päätöstentekielinten paikoista (mikä vaikuttaa utopialta), sotien vaara voisi vähentyä, sillä naisilla ei ole luonnostaan yhtä suurta taipumusta sotaan ja aggressioon kuin miehillä.”⁹⁷

Evoluutioajatusten yleistynyt käyttö pasifistisen liikehännän tukemiseen vuosina 1979–1985 osoittaa, että vasemmistolaiset ajattelijat samoin kuin suomalainen akateeminen älymystö kokonaisuutena olivat 1980-luvun alussa irrottautuneissa 1970-luvun jyrkimmistä biologismin vastaisista asenteistaan. Suomalaistutkijoiden

97. Tatu Vanhanen (1981) ”Naisille tulisi taata puolet poliittisista valta-asemista”, *Helsingin Sanomat* 22.3.1981. Ajatus naisten luontaisesta rauhanomaisuudesta ei miellyttänyt suomalaisia akateemisia feministejä, vaikka se olisikin ollut (Vanhasen osoittamalla tavalla) mahdollista kytkeä vaatimuksiin naisten entistä laajemmasta poliittisesta valtuuttamisesta. Ks. Aino Saarinen (1978) ”Biologisen-yhteiskunnallisen kysymys naisen aseman ja perheen tutkimuksessa”, teoksessa Yrjö Littunen, Pertti Rautio & Aino Saarinen (toim.), *Tieto, tiede, yhteiskunta. Keskustelua yhteiskuntatieteistä 1978*, Tampere: Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos, 253–284; Sara Heinämaa & Esa Saarinen (1983) *Olenainen nainen. Naiskuvan filosofiset perusteet*, Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY, 32–33; Leena Grönholm (1985) ”Myytti naisen luonnosta”, *Akkaväki – naisten ääni* 1/1985, 19–24. Suomalainen toisen aallon feminismi oli 1960-luvun jälkipuoliskon ”sukupuoliroolikeskustelusta” saakka yleisesti ottaen vieroksunut ajatusta sukupuolten biologisesta erilaisuudesta, muun muassa sen historiallisen väärinkäytön vuoksi. Suomalaisen feminismin historiasta, ks. Riitta Jallinoja (1983) *Suomalaisen naisasialiikkeen taistelukaudet. Naisasialiike naisten elämäntilanteen muutoksen ja yhteiskunnallis-aatteellisen murroksen heijastajana*, Porvoo, Helsinki & Juva: WSOY; Solveig Bergman (2002) *The Politics of Feminism. Autonomous Feminist Movements in Finland and West-Germany from the 1960's to the 1980's*, Åbo Akademis förlag. Perinteisestikin feministeillä oli ollut vaikea suhde darwinilaiseen evoluutio-teoriaan. Ks. Griet Vandermassen (2005) *Who's Afraid of Charles Darwin? Debating Feminism and Evolutionary Theory*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.

aikaisemmin melko korkea kynnys esiintyä julkisuudessa biologisen ihmisluonnon ja sitä kautta yhteiskunnan asiantuntijana madaltui, kun kasvanut pelko tulevasta suursodasta ja samanlainen pessimistisinä pidettyjen populaariteellisten ihmisluontokäsitysten leviäminen synnyttivät tilauksen asiantuntijoiden rauhoitteluille puheenvuoroille. Kynnystä madalsi myös marxilaisen yhteiskuntateorian suosion nopea lasku akateemisissa piireissä,⁹⁸ sekä todennäköisesti myös eläintieteilijöiden Jukka Salon ja Martti Soikkelin ennakkoluuloista vapaa suhtautuminen sosiobiologiaan ja sen ihmistieteellisiin sovelluksiin heidän laajasti huomioidussa teoksessaan *Eläinten käyttäytyminen* vuonna 1983.⁹⁹ Salon ja Soikkelin varovainen kiinnostus ihmisen sosiobiologiaa kohtaan innosti ainakin Tatu Vanhasta, joka arveli, että uusi kirja olisi ”kuumaa tavaraa yhteiskuntatieteilijöiden ja humanistien käsissä” ja että ”sillä voisi olla jopa käännteentekevä merkitys Suomessa aiheesta käytävälle keskustelulle”.¹⁰⁰ Ennusmerkeistä huolimatta vaatimukset ”yhteiskuntatutkimuksen biologistumisesta”¹⁰¹ jäivät Suomessa 1980-luvulla lopulta melko harvoiksi. 1980-luvun jälkipuoliskolla suomalainen keskustelu ihmisen sosiobiologiasta hiipui lähes sammuksiin, kuten myös yleisluontoisempi maailmanjärjestelmien kilpailuasetelmaan kuulunut ideologinen ihmisluontoväittely. Kun sekä Neuvostoliitto että suomalainen yliopistomarxismi alkoivat osoittaa romahdamisen merkkejä, laantuivat sekä suomalaisten keskinäinen väittely sosialismin ja kapitalismin paremmuudesta että pelko ihmiskunnan tuhou-

98. Marxisin kritiikistä ks. esim. Lind (1998), 123–129. Vasemmistolaisista ihmisetologian ja sosiobiologian kritikoista ainakin Yrjö Haila on tehnyt tilä omasta menneisyydestään: ”Oman 70-lukuni raskas muisto on sokeuteni stalinismin suhteen... On raskasta tunnustaa olleensa näin perustavassa suhteessa sokea.” Yrjö Haila (1990) ’Paluu saaresta’, teoksessa *Vihreään aikaan. Kirjoituksia ihmisen ekologiasta*, Helsinki: Tutkijaliitto, 172–173.

99. Salo & Soikkeli (1983) 250–251.

tumisesta ydinsodassa. Samalla menettivät ajankohtaisuutensa tutkijoiden väittelyt siitä, edellyttääkö ihmisen lajityypillinen luonne sosialismia vai kapitalismia ja kuuluuko ihmisluontoon sotiminen ja kilpailu vai pikemmin sosiaalisuus ja rauhaan pyrkiminen.

Darwinismi tieteen ja politiikan resurssivarastona

Artikkelissa olen esittänyt, että 1970- ja 1980-luvulla darwinismi vaikutti suomalaisessa yhteiskunnallisessa ajattelussa ennen kaikkea ”biologisen pasifismin” muodossa. Evoluutioargumentteja esitettiin silloin kun haluttiin osoittaa, että ihmisluontoon oli juurtunut kyky ja halu elää sosiaalista elämää ja taipumus pyrkiä sopuun lajikumppaneiden kanssa. Yleisempää Suomessa oli kuitenkin kokonaan negatiivinen suhtautuminen darwinilaiseen yhteiskunnalliseen ajatteluun. Niskan päällä olivat ”biologismin” kriitikot, jotka vähätelivät biologisen evoluutiotutkimuksen merkitystä ihmistieteille tai jopa kielsivät sen kokonaan. Olen argumentoinut, että näiden näkökulmien muotoutumista ja hallitsevaa asemaa selittää kaksi ilmiötä Suomen poliittisesta kulttuurista. Yliopistomaailmaan 1970-luvulla

100. Tatu Vanhanen (1983) ’Etologia haastaa ihmistieteet’, *Helsingin Sanomat* 29.11.1983. 1980-luvun alussa monet muutkin kuin poliittisten syytösten alle haudattu Vanhanen halusivat eron suomalaista sosiobiologikeskustelua leimanneesta politisoituneesta ilmapiiristä, ja sosiologi Kauko Honkalan sanoin, erityisesti vasemmistolaisten tutkijaryhmien ”kiukkuisesta hyökkäilystä”. Kauko Honkala (1983) ’Biologia ei vaaranna yhteiskuntatieteiden itsenäisyyttä’, *Helsingin Sanomat*, Alakerta 23.11.1983. Vastaavaan sävyyn biologi Olli Haapala huomautti *Helsingin Sanomissa*, että ”alituinen hyökkäily” darwinilaista ihmistutkimusta vastaan oli ”koettava viime kädessä tieteelliseksi suvaitsemattomuudeksi, lysenkolaisuudeksi”. Olli Haapala (1983) ’Yhteiskuntatutkimuksen on biologistuttava’, *Helsingin Sanomat* 7.10.1983.

101. Haapala (1983). Ks. myös Honkala (1983). Honkalan mielestä ihmistieteiden tuli jatkossa käyttää hyväkseen sosiobiologian tarjoamaa tietoa ihmisen ”biologisista rajoista”.

rantautuneen vasemmistolaisuusajattelun takia useat suomalaistieteilijät kiinnostuivat sosialistimaiden ”edistyksellisestä” (luonnon)tieteestä ja porvarillisen tieteen kritiikistä sekä amerikkalaisten vasemmistolaisbiologien reduktionismikritiikistä ja ”dialektisesta biologiasta”: paljolti niiden pohjalta tutkijat löysivät syitä ja argumentteja Suomeenkin rantautuneiden ihmistologian ja sosiobiologian kritiikkiin. 1980-luvun alun euro-ohjuskistan yhteydessä halu kamppailla rauhan puolesta kylmän sodan militarismia vastaan sai yhteiskunnallisesti valvettuneet tutkijat katsomaan tarkemmin länsimaisen evoluutiotutkimukseen ja etsimään sieltä empiristä tukea väitteille ihmisen perustavasta rauhansomaisuudesta ja sosiaalisuudesta.

Biologisen pasifismin esiinnousu suomalaisessa akateemisessa keskustelussa voidaan mielestäni ymmärtää paitsi kylmän sodan viimeisen suuren eurooppalaisen poliittisen konfliktin, myös Suomen poikkeuksellisen maantieteellisen ja kulttuurisen sijainnin kautta. Kahden suuren toisiaan pelänneen ja hylkineen ideologisen leirin vastakkainasetteluasetelmassa Suomi sijaitti kulttuurisessa välimaastossa, myös akateemisen kulttuurin osalta. Lännestä oli totuttu vastaanottamaan ideoita ihmistieteisiin ja niiden teoreettiseen uudistamiseen. Evoluutiotutkimuksen uudet teoriat ja löydöt sekä uusvanha ajatus ihmisen sosiaalisen käyttäytymisen selittämisestä näiden avulla saapuivat 1960-luvun lopulta lähtien totuttua reittiä pääasiassa Atlantin yli. Nuoren vasemmistoälymyksen (ainakin julkisesti) ihailmassa sosialistisessa Neuvostoliitossa puolestaan valtiollinen propaganda käytti ”rauhaa” ja ”rauhanomaista rinnakkaineloa” tärkeinä iskusanoinaan ja maan akateeminen älymyystö korosti rauhantunnon merkitystä tieteessä ja koulutuksessa.¹⁰² Kompromissin tavoin suomalaiset biologiset pasifistit sovittivat yhteen lännen darwinilaisen ihmiskuvan, biologiset teoriat ja evoluutiotutkimuksen löydöt sekä sosialistimaiden tieteessä ja tieteenfilosofissa tähdennetyt ajatukset, ettei ihmisluento ollut pysyvän rauhan

esteenä ja että tieteen oli oltava edistyksellistä. Se, että empirinen tuki ”sosiobiologiset yhteiskuntakäsitykset” haastavalle biologiselle pasifismille löytyi yleensä amerikkalaisesta tieteestä ilmentää niin länsimaisen evoluutiotutkimuksen sisäisiä ristiriitoja ja sen ylivoimaa suhteessa sosialistimaiden tutkimukseen kuin suomalaisen tieteen loppuen lopuksi läheisempiä suhteita länteen.

Artikkelissa on haluttu selventää darwinismin asemaa suomalaisen akateemisen älymyksen arvomaailmassa kylmän sodan lopulla. Suomalaisessa keskustelussa on vallinnut käsitys, että evoluutiotutkimusta käytettiin kylmän sodan aikana sotien ja väkivallan puolusteluun. Analyysi ihmistologiaa ja sosiobiologiaa käsitteleistä suomalaisista väittelyistä ei anna vahvistusta tälle näkemykselle. Yhtä vähän tukea saa angloamerikkalaisten historioitsijoiden yleinen näkemys, jonka mukaan kylmän sodan vuosina darwinilaiset ajattelijat korostivat biologiseen ihmisluntoon juurtunutta itsekkyyttä, pysyvää kamppailunhalua ja väkivaltaisuutta. Suomessa monet tieteilijät kehittivät kylmän sodan lopulla optimistista ihmis- ja maailmankuvaa biologian ja erityisesti darwinilaisen evoluutioteorian ja -tutkimuksen pohjalta.

Keskusteluun osallistuneet suomalaistutkijat olivat arvomaailmaltaan sodan ja väkivallan vastaisia, ja siksi halusivat siirtää keskustelun (ja tutkimuksen) painopistettä pois ihmisen luontaisesta aggressiivisuudesta ja sotaisuudesta ja pohtivat yhteiskunnallisilla areenoilla pikemmin

---

102. Neuvostoliittolaisista tieteilijöistä mm. psykologi Ekaterina Sohorova korosti Suomen vierailullaan, että ”[m]eidän maassamme taistelu rauhan puolesta ja kansainvälisyyskasvatus ovat koko koulutussysteemin ytimenä ... Ensimmäinen koulutunti kaikkialla Neuvostoliitossa on itse asiassa rauhan oppitunti.” Ekaterina Sohorova (1985) ’Psykologien tehtävistä taisteltaessa rauhan puolesta’, *Rauhantutkimus* 2/1985, 32. ”Rauhanomaisen rinnakkaiselon” retoriikasta NL:n ulkopoliitikassa, ks. esim. Heikki Kirkinen (toim.) (2002), *Venäjän historia*, uudistettu laitos, Helsinki: Otava, 477–478.

rauhaa edistäviä ja ylläpitäviä psykologisia mekanismeja sekä sosiaalisia käyttäytymismuotoja ja olosuhteita. Etenkin yleisöluennoissaan sekä päivä- ja kulttuurilehtien mielipidesivuilla ja esseemäisissä kirjoituksissaan suomalaistutkijat suosivat sopuisista eläimistä tai yhteiskunnista kertovaa todistusaineistoa, jonka pohjalta he saattoivat argumentoida rauhanomaisen yhteiskunnallisen mallin luonnonmukaisuuden puolesta. He tulkitsivat evoluutiotutkimuksen antaneen tieteellistä tukea rauhanliikkeiden poliittisille ja moraalisille päämäärille ja toivat kantansa esiin rauhanliikkeille myötämielisillä julkisilla areenoilla. Evoluutioteoria ja eläinanalogioiden antoivat suomalaisille akateemisille pasifisteille mahdollisuuden järkipäristää rauhan ideaalia. Tärkeää on myös huomata, että suomalaisten biologisten pasifistien biososiaalinen teoretisointi sopi etologien ja sosiobiologien aggressioteorioita paremmin 1970- ja 1980-luvun vallitsevaan suomalaiseen moraaliseen kulttuuriin. Yksi osoitus tästä on useimpien biologisten pasifistien lähes täydellinen säästyminen eläinanalogioiden ja biologisen reduktionismin vastaiselta kritiikiltä.

103. Esim. Ilkka Niiluoto (2001) 'Tieteiden ykseys', *Tieteessä tapahtuu* 4/2001, 8-9; Juha Siltala (1999) 'Kenen joukossa seisot, kenen lippistä kannat', *Helsingin Sanomat* Kuukausiliite 6.2.1999, 71; Tuula Juvonen (2007) 'Naaraita vai naisia', *Naistutkimus* 3/2007, 82-84.

104. Mm. sosiologit Jeja-Pekka Roos, Anna Rotkirch ja Heikki Sarmaja ovat kannustaneet yhteiskuntatieteilijöitä evoluutionäkökulman laajempaan käyttöön. He ovat myös hyödyntäneet evoluutioteoriaa omassa tutkimuksessaan. Edellä mainitut ja muut "evoluutiopsykologiaa" (psykologisia adaptaatioita tutkivaa darwinilaisen ihmistutkimuksen 1980-luvun lopulla kehittyntä tärkeää suuntausta) (eräänä) lähtökohtanaan pitävät tutkijat ovat myös voimakkaasti arvostelleet yhteiskuntatieteiden nykytilaa ja erityisesti "konstruktionistista" ihmiskuvaa, jonka katsovat hallitsevan yhteiskuntatieteitä. Ks. esim. J. P. Roos & Anna Rotkirch (2003) 'Habituksen paluu? Evoluutioteorian huomioimisesta sosiologian ihmiskäytännössä (osa 1)' *Tieteessä tapahtuu* 1/2003, 33-41; Heikki Sarmaja (2006) 'Kärsimys ja syntien sovitin', *Yhteiskuntapolitiikka* 4/2006, 341-360.

Huolimatta darwinismin ja perinteisten länsimaisten rauhaa kunnioittavien arvojen liitosta kylmän sodan lopun Suomessa, monet tieteilijät yhä assosioivat darwinilaisen yhteiskuntateorian armottomaan "sosiaalidarwinismiin", militarismiin, tieteelliseen rasismiin tai seksismiin. Vielä 1990-luvun lopulla ja 2000-luvulla monet suomalaistieteilijät ovat arvelleet, että darwinilaiset ihmisluonnon tutkijat ovat oikeistokonservatiiveja, jotka väittävät, että useimmat länsimaiset stereotyyppiset käyttäytymismuodot ovat evoluution ihmismieleen juurruttamia sopeutumia ja siksi väistämättömiä.¹⁰³ (Toisaalta 2000-luvulla Suomessa on ollut myös lukuisia evolutionismiin myönteisesti ja jopa innostuneesti suhtautuneita yhteiskuntatieteilijöitä.)¹⁰⁴ On todennäköistä, että nykypäivän negatiiviset konnotaatiot ovat osittain seurausta 1970- ja 1980-luvun politisoituneista keskusteluista, ennen kaikkea laajalle levinneestä, moraalilla ja poliittisilla argumenteilla operoivasta biologismikritiikistä.¹⁰⁵ Joka tapauksessa suomalaisessa akateemisessa keskustelussa on edelleen vallinnut vastakkainasettelu evoluu-

teiskuntapolitiikka 4/2006, 341-360. Eräs osoitus evoluutioteorian tämän hetkisestä vetovoimasta Suomessa on tutkimusapurahoja myöntävän Koneen Säätiön vuonna 2008 julistama suunnattu haku aiheesta "Ihmistieteet ja evoluutionäkökulma": kuusi hanketta työskentelee aiheen parissa tällä hetkellä. Lisäksi voidaan mainita Suomen kautta aikain tunnetuimman yhteiskuntatieteilijän, antropologi ja sosiologi Edvard Westermarckin (1862-1939) darwinilaiseen ihmisluonto- ja yhteiskuntatutkimukseen kohdistunut uusi mielenkiinto. Ks. esim. teemanumerot *Laboratorium för Folk och Kultur* 1/2011 (painossa) ja *Niin & Näin* 2/2011 (ilmestyyne maaliskuuhun) sekä Sarmajan useat artikkelit (alkuun pääsee seuraamalla viitettä Sarmaja (2006).

105. Kielteiset merkitykset ovat kehittyneet myös joidenkin oman aikamme ilmiöiden pohjalta: darwinismi on mm. kytketty kylmän sodan jälkeen voimistuneeseen, globaalia talouskilpailua korostavaan ajatteluun. Ks. esim. Pekka Wahlstedt (2009) 'Evoluutioteoria ihmistieteissä pönkittää kilpailua ja sortoa', *Tieteessä tapahtuu* 3/2009, 73-74.

tionäkökulman ja reformistisen yhteiskunnallisen ideologian välillä.¹⁰⁶ Viime vuosina evoluutioajattelun historioitsijat englanninkielisissä maissa ovat yrittäneet purkaa tällaista vastakkainasettelua.

Angloamerikkalaiset historioitsijat ovat esittäneet, että darwinismi olisi nähtävä erilaisten resurssien varastona, josta erilaisista akateemisista ja ideologisista lähtökohdista ponnistavat ja erilaisia päämääriä omaavat ajattelijat ovat voineet, ja voivat, ammentaa vaikutteita ja aineistoa niin tieteellisiin hypoteeseihinsa kuin poliittisiin ideologioihinsa.¹⁰⁷ Tämä historian tutkimuksen tutkimustulos ja samalla uusien tutkimusten hedelmällinen lähtökohta muistuttaa siitä tärkeästä asiasta, ettei darwinismi itsessään tue mitään tiettyä yhteiskunnallista ideologiaa. Kun hyväksytään ajatus darwinismista monenkirjavia aineksia sisältävänä resurssivarastona, on mahdollista välttää perinteinen tapa hahmottaa evoluutioväittelyt ”taantumuksellisten” darwinistien ja ”edistyksellisten” kulturalistien

välisen vastakkainasettelun kautta. Tällöin on myös mahdollista alkaa pohtia kysymyksiä ihmisluonnon biologisista taipumuksista ja biologian ja ihmistieteiden integroinnista ilmapiirissä, joka on aikaisempaa vähemmän (ideologisesti) polarisoitunut. Viime vuosien akateemiset väittelyt muun muassa evoluutiopsykologian ympärillä ovat jo murtaneet perinteisiä käsityksiä poliittisesti motivoituneista evoluutiokiistoista, mutta tutkijoiden erilainen suhtautuminen evoluutioteoriaan on yhä merkittävien jännitteiden lähde tiedeyhteisön sisällä.¹⁰⁸

---

106. Janne Kivivuori (2007) 'Epävirallisen sosiaalisen kontrollin kokeminen tutkimusyhteisössä: esimerkkitapauksena evolutionismin paluu Suomeen', *Yhteiskuntapolitiikka* 2/2007, erit. 179, 182.

107. Crook (2007); Richards (1987); Hawkins (1997).

108. Kivivuori (2007). Ks. myös Pekka Sulkunen (2003) 'Partiiveista ja dualismeista – kommentti keskusteluun luonnon ja kulttuurin vastakkaisuudesta', *Tieteessä tapahtuu* 3/2003, 53–54.